

ΤΕΥΧΟΣ ΕΚΤΟ
2019/2

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ
Ένας ρεαλισμός για την εκφραστική
χειραφέτηση του καλλιτέχνη

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΠΟΥΛΟΥ
Το τραγικό:
Η ιδέα και το επιτελεστικό φαινόμενο

STEFAN DONATH
Protest Choruses:
Rethinking the Aestheticisation of the Political

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ
Η ελληνο-αλβανική αντιφασιστική
συνεργασία στη διάρκεια
του Β' Παγκοσμίου Πολέμου

ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ
Η κρίση των κομμάτων

ΣΠΥΡΟΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ
Σημείωση για το άρθρο του Ν. Πουλαντζά
«Η κρίση των κομμάτων»

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Τιμή €9

ΚΡΙΣΗ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΚΡΙΣΗ

Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση

KRISI

Biannual Scientific Review

Επικεφαλής σύνταξης

Θοδωρής Δημητράκος, Γιάννης Κοζάτσας, Κώστας Πασσάς

Συντακτική επιτροπή

Ελένη Βλάχου, Χριστίνα Δημακοπούλου, Θοδωρής Δημητράκος, Γιάννης Κοζάτσας, Νίκος Παπαδάτος, Κώστας Πασσάς, Αγγελική Πούλου, Κώστας Στεργιόπουλος, Μαρία Χολέβα

Επιστημονικοί συνεργάτες

Αραγεώργης Άρις (1961-2018), Γκιούρας Θανάσης, Jung Reinhard, Καλτσώνης Δημήτρης, Μαμουλάκη Έλενα, Μανιάτης Γιώργος, Ματθιόπουλος Ευγένιος, Μαυρουδέας Σταύρος, Μπάγκος Παντελής, Μπαλτάς Αριστείδης, Μυλωνάκη Ευγενία, Σακελλαρόπουλος Σπύρος, Σταυρίδης Σταύρος, Τύμπας Τέλης, Φαράκλας Γιώργος, Φουρτούνης Γιώργος, Χρύσης Αλέξανδρος, Ψύλλος Στάθης.

Επικοινωνία

www.e-krisi.gr

Υπεύθυνος επικοινωνίας

Γεράσιμος Χολέβας

Σελιδοποίηση-παραγωγή

Μοτίβο Α.Ε.

Σχεδίαση ιστοσελίδας

Γιάννης Σακελλαρίου

Τιμή τεύχους: 9 ευρώ

Ετήσια συνδρομή (ιδιώτες): 15 ευρώ

Ετήσια συνδρομή (ιδρύματα): 20 ευρώ

Κεντρική διάθεση

Εκδόσεις Τόπος

Πλαπούτα 2 & Καλλιδρομίου, 114 73 Αθήνα, Τηλ. 2108222835, info@motibo.com

Τεύχος 6 – 2019/2

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση μέρους ή όλου του έργου, καθώς και η αναπαραγωγή ή μετάδοσή του με οποιοδήποτε οπτικοακουστικό, γραπτό ή άλλο μέσο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη ή του συγγραφέα.

ISSN 2585-2124

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ένας ρεαλισμός για την εκφραστική χειραφέτηση του καλλιτέχνη: Δύο ανεξάρτητες εκθέσεις του Σπουδαστικού Συλλόγου της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών (1936-1937)	7
Χριστίνα Δημακοπούλου	
Το τραγικό: Η ιδέα και το επιτελεστικό φαινόμενο	45
Αγγελική Πούλου	
Protest Choruses: Rethinking the Aestheticisation of the Political	73
Stefan Donath	
Η ελληνο-αλβανική αντιφασιστική συνεργασία στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου	85
Γιώργος Μιχαηλίδης	
Η κρίση των κομμάτων	111
Νίκος Πουλαντζάς	
Σημείωση για το άρθρο του Ν. Πουλαντζά «Η κρίση των κομμάτων»	117
Σπύρος Σακελλαρόπουλος	

Η ελληνο-αλβανική αντιφασιστική συνεργασία στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου

Γιώργος Μιχαηλίδης*

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο εξετάζεται η συνεργασία μεταξύ του ελληνικού ΕΑΜ και του αλβανικού ΛΑΝÇ –καθώς και των δύο αντίστοιχων κομμουνιστικών κομμάτων– στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η έμφαση δίνεται στην παρουσίαση των προσπαθειών συντονισμού της ένοπλης αντιφασιστικής αντίστασης, στις διασυνοριακές στρατιωτικές επιχειρήσεις και τις συντονισμένες προσπάθειες παρέμβασης στις εθνικές μειονότητες των δύο πλευρών των συνόρων προκειμένου οι τελευταίες να συνταχθούν με την πλευρά της Αντίστασης. Σκοπός του άρθρου είναι η ανάδειξη των πτυχών διασυνοριακής και διεθνικής συνεργασίας στα πλαίσια της Αντίστασης, της επίδρασή της στο φαινόμενο της Αντίστασης στα Βαλκάνια και, τέλος, των πολιτικών προϋποθέσεων και των ορίων της. Το άρθρο βασίζεται στην υπάρχουσα ελληνική και αλβανική βιβλιογραφία και αρθρογραφία, σε αναμνήσεις πρωταγωνιστών της εποχής και σε αρχειακές πηγές.

Abstract

The present article examines the cooperation between the Greek EAM and the Albanian LANÇ – as well as the two respective communist parties – during World War II. Particular emphasis is placed on the coordination attempts for a joint armed antifascist resistance, the cross-border partisan operations and the coordinated attempts to politically influence the ethnic minorities on both sides of the borders in order for the latter to join forces with the side of the Resistance. The purpose of the article is to highlight the aspect of cross-border and inter-ethnic cooperation within the framework of the Resistance in the Balkans and finally its political pre-conditions and limits. The article is based on the existing Greek and Albanian bibliography and journal articles, memoirs of protagonists of that historical period, and archival material.

Ένα από τα σημαντικά ζητήματα που απασχόλησαν τα εθνοαπελευθερωτικά αντιστασιακά κινήματα στη διάρκεια του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου ήταν ο συντονισμός των επιχειρήσεών τους εναντίον των κατοχικών δυνάμεων και η ανάπτυξη της Αντίστασης σε συνοριακές περιοχές όπου κατοικούσαν μειονότητες. Στο αρχικό στάδιο του πολέμου, οι τελευταίες τηρούσαν στην καλύτερη περίπτωση ουδέτερη, παθητική στάση απέναντι στον κατακτητή ενώ σε πολλές περιπτώσεις συνεργάζονταν μαζί του λόγω της καταπιεστικής πολιτικής που είχαν ακολουθήσει τα βαλκανικά κράτη στη διάρκεια του μεσοπολέμου εναντίον των μειονοτήτων, αλλά και της ομολογουμένως επιτυχημένης πολιτικής του «διαίρει και βασίλευε» που εφάρμοσαν οι ιταλικές και οι γερμανικές κατοχικές δυνάμεις, βασιζόμενες στη

* Ο Γιώργος Μιχαηλίδης είναι Διδάκτωρ σύγχρονης βαλκανικής ιστορίας.

συσσωρευμένη δυσaráσκεια στους μειονοτικούς πληθυσμούς. Μετά την εδραίωση της Αντίστασης και την ανάπτυξη των στρατιωτικών της δυνατοτήτων, η διασυννοριακή και διεθνική συνεργασία αποτελούσε ένα ακόμη αναγκαίο σκαλοπάτι που θα επέτρεπε την αντιμετώπιση των ενιαίων επιχειρησιακών σχεδίων των κατοχικών δυνάμεων και την απελευθέρωση σημαντικών γεωγραφικών ενοτήτων των Βαλκανίων. Απαραίτητη προϋπόθεση, βάσει της εθνογεωγραφίας της περιοχής, ήταν η απόσπαση σημαντικών μειονοτικών πληθυσμών από την επιρροή των κατοχικών Αρχών. Οι πρώτες απόπειρες συνεννόησης και συνεργασίας των αντιστασιακών κινήματων στα Βαλκάνια εντοπίζονται το 1942 όμως ουσιαστικά αναπτύσσονται κατά τα επόμενα δύο έτη. Σημαντικό ρόλο θα παίξει το γεγονός ότι τα κομμουνιστικά κόμματα, τα οποία έχουν μια μακρόχρονη παράδοση διεθνικής συνεργασίας λόγω της διεθνιστικής λογικής στην πολιτική τους συγκρότηση, ηγούνται των μεγαλύτερων αντιστασιακών κινήματων στα Βαλκάνια.¹

Στην περίπτωση της Ελλάδας και της Αλβανίας η διασυννοριακή συνεργασία αφορούσε τις δυνάμεις της ελληνικής Αντίστασης υπό το ΕΑΜ και της αλβανικής υπό το Αντιφασιστικό Εθνικοαπελευθερωτικό Κίνημα (Lëvizja Antifashiste Nacional-Çlirimtare – LANÇ). Τρεις ήταν οι βασικοί στόχοι αυτής της συνεργασίας: α) ο κοινός επιχειρησιακός σχεδιασμός απέναντι στις ιταλικές και γερμανικές κατοχικές δυνάμεις, β) η προσέλκυση των μειονοτήτων (Βορειοηπειρωτών και Τσάμηδων αντίστοιχα) στο στρατόπεδο της Αντίστασης, και γ) η ισχυροποίηση των ΕΑΜ και LANÇ απέναντι στις εθνικιστικές ένοπλες ομάδες του ΕΔΕΣ (Ζέρβας) και του Μπάλλι Κομπετάρ (Balli Kombetar) που δρούσαν στην ίδια περιοχή. Η συνεργασία μεταξύ ΕΑΜ και LANÇ υπήρξε σε γενικές γραμμές αρμονική και παρήγαγε ενδιαφέροντα αποτελέσματα και στους τρεις στόχους. Τέλος, η αναλυτική εξέταση αυτών των πτυχών του πολέμου συνεισφέρει στην κατανόηση του φαινομένου της αντιφασιστικής Αντίστασης στη βαλκανική του εκδοχή, ενώ φανερώνει τη δυναμική που εσώκλειε η διασυννοριακή συνεργασία, αλλά και ορισμένα όριά της.

Οι πρώτες επαφές

Η πρώτη οργανωμένη διασυννοριακή επαφή που καταγράφεται είναι η αποστολή του Δημήτρη Τσιάτη (ψευδ. Αλέκος ή Δημήτρης Κουλίδας), εκ μέρους της τοπικής οργάνωσης του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΚΕ) Ιωαννίνων, στην τοπική οργάνωση του Κομμουνιστικού Κόμματος Αλβανίας (ΚΚΑ) Αργυροκάστρου, τον Αύγουστο του 1942. Ο Τσιάτης, ο οποίος καταγόταν από το χωριό Σωπική της ελληνικής μειονότητας στη νότια Αλβανία, παρέμεινε στο αλβανικό έδαφος μετά την αποστολή του εκτελώντας χρέη συνδέσμου μεταξύ των κομματικών επιτροπών Ιωαννίνων και Αργυροκάστρου (Δαλιάνης 2000: 90, 110). Εκείνη την εποχή η περιφερειακή επιτροπή του LANÇ Αργυροκάστρου εκδίδει προκήρυξη με την οποία τοποθετείται ενάντια στην επιχείρηση διχασμού χριστιανών και μουσουλμάνων,

¹ Στο παρόν άρθρο δε θα παρουσιαστούν οι απόπειρες αντίστοιχης συνεννόησης μεταξύ των μη-κομμουνιστικών δυνάμεων Ελλάδας και Αλβανίας, καθώς αυτές δεν παρήγαγαν σημαντικά στρατιωτικά ή πολιτικά αποτελέσματα.

Ελλήνων και Αλβανών εκ μέρους των κατοχικών αρχών και των συνεργατών τους, καλώντας τους σε κοινό, αδελφικό αγώνα (Δαλιάνης 2000: 63-64). Τον Σεπτέμβριο του 1942 δημιουργείται και το πρώτο αντιστασιακό ένοπλο τμήμα στις περιοχές της ελληνικής μειονότητας, η επονομαζόμενη «τσέτα του Πωγωνίου». Εκεί συγκεντρώνονται μερικές δεκάδες μαχητές από τα χωριά του αλβανικού Πωγωνίου υπό την ηγεσία των Πάλλη και Μάστορα από τα χωριά Σχωριάδες και Τσιάτσιστα αντίστοιχα. Στα τέλη Σεπτεμβρίου, αποστέλλεται από το Δυρράχιο ο Παναγιώτης Πάνος, μειονοτικός και μέλος των ΚΚΕ και ΚΚΑ, ο οποίος αναλαμβάνει την ηγεσία της μειονοτικής τσέτας. Άλλοι μειονοτικοί συμμετέχουν στις εθνικά μικτές ανταρτοομάδες της περιοχής, όπως στην τσέτα «Κότο Χότζι». Οι πρώτες αντιστασιακές ενέργειες Αλβανών και Ελλήνων μειονοτικών εναντίον ιταλικών φυλακίων φέρνουν ως αποτέλεσμα την απελευθέρωση σημαντικών περιοχών της νότιας Αλβανίας στα τέλη Δεκεμβρίου (Δαλιάνης 2000: 74-78· Νάστος [χ.χ.]: 30-31). Διασυννοριακές επαφές με τους Αλβανούς παρτιζάνους διατηρεί και η ΙΧ Μεραρχία του ΕΛΑΣ που δρα στην περιοχή της Καστοριάς.

Στην ελληνική πλευρά των συνόρων η κατάσταση με την αλβανική μειονότητα των Τσάμηδων παρουσίαζε μεγαλύτερες δυσκολίες. Η ένοπλη φιλο-φασιστική πολιτοφυλακή των Τσάμηδων (ΞΙΛΑ) είχε δημιουργηθεί από τον Ιούλιο του 1942 και παρά τις προσπάθειες κάποιων στελεχών του ΕΑΜ απ' την περιοχή του Μαργαριτίου Θεσπρωτίας δεν είχε καταστεί δυνατόν να συμφιλιωθούν οι δύο κοινότητες και να προσελκυσθούν οι Τσάμηδες στο ΕΑΜ. Σύμφωνα με τον Νίκο Ζιάγκο, στέλεχος του ΚΚΕ και του ΕΑΜ Ηπείρου, μετά τις πρώτες σοβαρές επιθέσεις Τσάμηδων εναντίον Ελλήνων, το αλβανικό ΚΚ έστειλε, το φθινόπωρο του 1942, το στέλεχος του Τζελάλ Κάσιο στη Θεσπρωτία προκειμένου να μεσολαβήσει και να μεταπείσει τους Τσάμηδες που συνεργάζονταν με τις ιταλικές κατοχικές Αρχές. Ο Κάσιο κατάφερε να φτάσει μέχρι το Μαργαρίτι Θεσπρωτίας, όμως τελικά εκδιώχθηκε από τους ντόπιους συνεργάτες του κατακτητή και επέστρεψε στην Αλβανία (Ζιάγκος 1978α: 146, 156). Ωστόσο, στις αρχές του 1943 κατορθώνεται να δημιουργηθεί η πρώτη ανταρτοομάδα του ΕΛΑΣ στην περιοχή της Θεσπρωτίας υπό την καθοδήγηση του δασκάλου Σπύρου Σκευή. Η ανταρτοομάδα είναι εθνικά μικτή, καθώς σε αυτή συμμετέχει μικρός αριθμός, περίπου είκοσι, Τσάμηδων (Kretsi 2002: 181) από την περιοχή του Φιλιατίου, αλλά και μερικοί Έλληνες από τη μειονότητα της Αλβανίας (Ζιάγκος 1978β: 17-18· Δαλιάνης 2000: 76-78). Μάλιστα, οι πρώτοι ΕΛΑΣίτες Τσάμηδες δε διστάζουν να εκτελέσουν και ομοεθνείς τους που συνεργάζονται με τις κατοχικές Αρχές. Σύμφωνα με μεταγενέστερες μαρτυρίες στελεχών του ΕΑΜ, το τελευταίο είχε δημιουργήσει από τον Μάρτιο του 1943 ειδικό γραφείο με στόχο την προσέλκυση των Τσάμηδων στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, συναντούσε όμως άρνηση του ντόπιου μειονοτικού πληθυσμού να ενταχθεί σε ελληνικά ένοπλα σώματα, ακόμα κι αν έβλεπε με καλό μάτι τα αντίστοιχα παρτιζάνικα σώματα της Αλβανίας (Tsoutsoumpis 2015: 132).

Στις αρχές του 1943 σημειώνονται κάποιες πρώτες οργανωμένες επαφές ανάμεσα σε μέλη της ελληνικής μειονότητας και της περιφερειακής επιτροπής Αργυροκάστρου του ΚΚΑ. Ήδη από το 1942/43 υπάρχουν λίγοι Έλληνες μειονοτικοί που είναι επίσης μέλη του ΚΚΑ. Κάποιοι εξ αυτών πολεμούν σε αλβανικές παρτιζάνικες μονάδες εκτός των περιοχών της μειονότητας ενώ άλλοι, όπως ο Λευτέρης

Τάλλιος από την περιοχή του Βούρκου, τυγχάνουν μεγάλης αναγνωρισιμότητας και σεβασμού. Ο Τάλλιος, που θα προσφέρει μέγιστες υπηρεσίες στην ελληνο-αλβανική αντιφασιστική συνεργασία, συμμετέχει στο τάγμα «Τσαμουριά» που ιδρύεται τον Φεβρουάριο του 1943.² Μαζί με ένα αλβανικής καταγωγής στέλεχος της Αντίστασης, ονόματι Μέμο Μέτο από την περιοχή της Κονίσπολης, θα συναντηθούν, την άνοιξη του 1943, με αντιπροσωπεία της νεοσυσταθείσας ανταρτοομάδας του ΕΛΑΣ Φιλιατών με αντικείμενο την ανταλλαγή απόψεων και τον επιχειρησιακό συντονισμό των αντάρτικων τμημάτων από τις δύο πλευρές των συνόρων (Ζιάγκος 1978β: 19). Η μικτή ελληνο-αλβανική ομάδα θα περιοδεύσει σε χωριά της περιοχής των Φιλιατών (Κώτσικα, Τρικόρυφο, Ασπροκκλήσι, Ελαία, Παράβρυσο κ.ά.) όπου κατοικεί μέρος της τσάμικης μειονότητας, οργανώνοντας και μια συνέλευση κατοίκων με στόχο να πειστεί ο μειονοτικός πληθυσμός να ενταχθεί στο ΕΑΜ (Δαλιάνης 2000: 218· Ηοxha 2013: 16-17). Καρπός αυτών των πρώιμων επαφών μεταξύ ΕΑΜ και ΛΑΝÇ είναι η συγκρότηση, στις αρχές Μαρτίου, ενός πρώτου μικτού ένοπλου σώματος Ελλήνων και Αλβανών-Τσάμηδων (αρκετοί έχουν έρθει από το εσωτερικό της Αλβανίας, με καθοριστική δουλειά του Λευτέρη Τάλλιου) στην περιοχή του Φιλιατίου. Το πρώτο αυτό μικτό τάγμα δεν θα μακροημερεύσει, καθώς, στα μέσα Απριλίου, ο διοικητής του Θεόδωρος Βήτος θα περάσει στον ΕΔΕΣ,³ προσελκύοντας μαζί του τους περισσότερους Έλληνες μαχητές. Συνεπώς, το τάγμα ουσιαστικά θα διαλυθεί και ο πολιτικός υπεύθυνος, Προκόπης Σκεύης, θα προτρέψει το τμήμα των μαχητών που είχαν σπεύσει προς ενίσχυση από το εσωτερικό της Αλβανίας, να ξαναδιασχίσουν τα σύνορα και να καταταγούν στο τάγμα «Τσαμουριά» που δρούσε ήδη στην περιοχή της Κονίσπολης (Ηοxha 2013: 16-17).⁴

Τον Φεβρουάριο και Μάρτιο του 1943 σημειώνονται, επίσης, οι πρώτες διασυνοριακές παρτιζάνικες επιχειρήσεις. Στις 10 Φεβρουαρίου, αλβανικά και ελληνικά μειονοτικά τμήματα απελευθερώνουν την κωμόπολη του Λιμπόχοβου, ενώ ένα μήνα μετά το συγκρότημα της μειονότητας συνδράμει το 15ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ, καταστρέφοντας δύο ιταλικά φυλάκια στα χωριά Μολυβδοσκεπάστο και Κεφαλόβρυσο (Μετζιτιέ) Ιωαννίνων (Νάστος [χ.χ.]: .32).

Εντούτοις, παρ' όλα τα βήματα που είχαν πραγματοποιηθεί ως τις αρχές του 1943, ο μεγάλος όγκος των μειονοτήτων δεν είχε ενταχθεί στην Αντίσταση ενώ στην ελληνική μειονότητα, όπου η αντιστασιακή δραστηριότητα ήταν εντονότερη, ο προσανατολισμός των ανταρτοομάδων προς το ΕΑΜ (και άρα και προς το αλβανικό ΛΑΝÇ) ή τον ΕΔΕΣ ήταν ακόμα θολός. Ως εκ τούτου, στα μέσα του 1943 λαμβάνονται νέες πρωτοβουλίες εκ μέρους των ΕΑΜ - ΛΑΝÇ οι οποίες θα κλιμακωθούν έως το τέλος του έτους.

2 Το όνομα του συγκεκριμένου αλβανικού παρτιζάνικου τάγματος δεν υποκρύπτει αλυτρωτικές βλέψεις. Ονομάζεται έτσι καθώς αποτελείται κυρίως από Αλβανούς της «εσωτερικής Τσαμουριάς», δηλαδή μιας ομάδας χωριών γύρω από την Κονίσπολη στη νότια Αλβανία. Εκτός από Αλβανούς, το τάγμα περιλαμβάνει Τσάμηδες από την Ελλάδα και μερικές δεκάδες Έλληνες μειονοτικούς. Αργότερα θα μετονομαστεί σε τάγμα «Θωμά Λιούλια».

3 Τέτοιες μετακινήσεις από και προς τις αντίπαλες παρατάξεις συμβαίνουν στην πρώτη φάση ανάπτυξης των ένοπλων ανταρτο-ομάδων. Αντίστοιχα, ο διοικητής του τάγματος «Τσαμουριά» στην Αλβανία, Χακί Ρουσίτ, θα εγκαταλείψει στα μέσα του 1943 το ΛΑΝÇ για να αυτομολήσει στο Balli Kombetar και να ηγηθεί μιας εθνικιστικής τσάμικης μονάδας, αποτελούμενης από Τσάμηδες της Αλβανίας και της Ελλάδας.

4 Πρόκειται για μαρτυρία Τσάμη κατοίκου του Φιλιατίου, χρονολογημένη από τα τέλη του 1944, την οποία μεταφέρει ο Αλβανός ιστορικός, Ιμπραήμ Χότζα, και παρουσιάζεται εδώ με επιφύλαξη.

Προσπάθειες συστηματοποίησης της διασυνοριακής και διεθνικής συνεργασίας

Στα τέλη Ιουνίου πραγματοποιείται στην Καστοριά σύσκεψη αντιπροσώπων του ΕΛΑΣ και του ΛΑΝÇ (Καραγιώργης, Βασιλείου, Καρατζάς, Σπάχο), η οποία καταλήγει στην ίδρυση ελληνο-αλβανικού υπαρχηγείου με σκοπό τον συντονισμό και τη συνεργασία των αντάρτικων τμημάτων (Δαλιάνης 2000: 218-220). Η κίνηση αυτή συμπλέει με το πνεύμα της μεταγενέστερης οδηγίας της 9ης Ιουλίου 1943 από το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ προς τα Στρατηγεία Ηπείρου και Δυτικής Μακεδονίας, με την οποία τα τελευταία προτρέπονται να προχωρήσουν σε έναν ανώτερο συντονισμό και συνεργασία με τις αλβανικές και γιουγκοσλαβικές παρτιζάνικες δυνάμεις, η οποία δεν θα περιορίζεται στον στρατιωτικό τομέα.

Η συνεργασία αυτή δύναται να επιτευχθεί καλύτερα δια της στενής επαφής και της πλήρους στρατιωτικής συμπράξεως, δια της δημιουργίας κοινών Αρχηγείων ή Υπαρχηγείων, της υπάρξεως αξιωματικών συνδέσμων εναλλάξ και της δημιουργίας κοινών Συγκροτημάτων ακόμη δι' ισαρίθμων ελληνικών και αλβανικών ομάδων ή ελληνικών και σερβικών ομάδων. Τα συγκροτήματα ταύτα υπό κοινή διοίκηση ου μόνον θα δρώσιν εναντίον των κατακτητών, αλλ' εφοδιασμένης εκάστης ομάδος με την Σημαίαν της, θα περιέρχονται τας περιφέρειας Κορυτσάς – Αργυροκάστρου – Τσαμουργιάς – Καστοριάς – Μοναστηρίου – Φλωρίνης – Αλμωπίας και Γευγελής, όπου υπάρχουσι Έλληνες, Αλβανοί και Σλαβόφωνοι Μακεδόνες και δια της παρουσίας, των λόγων και κοινής συμβιώσεως θέλουσι συντελέσει εις την ανάπτυξιν αδελφικών σχέσεων μεταξύ των λαών των περιοχών τούτων και την κατανόησιν παρ' αυτών ότι δέον δια παντός τρόπου να υποστηρίξωσι τον κοινόν αγώνα κατατασόμενοι εν τέλει εις τας κοινάς ταύτας Ομάδας ή δημιουργούντες ανεξαρτήτου τοιαύτας υπό τας διαταγάς των κοινών Αρχηγείων.

Η στρατιωτική αυτή συνεργασία θέλει επιπλέον συντελέσει εις την ανάπτυξιν ενός απολύτως φιλικού πνεύματος απαραίτητου δια την φιλικήν επίλυσιν των τυχών υπαρχουσών συνοριακών διαφορών κατά το Συνέδριον της Ειρήνης και την δημιουργίαν των προϋποθέσεων εκείνων αίτινες είναι απαραίτητοι δια την εις το μέλλον αδελφικήν διαβίωσιν και συνεργασίαν των Βαλκανικών Λαών.⁵

Η οδηγία και η άνοδος της κινητικότητας που παρατηρείται στις αρχές του καλοκαιριού οφείλεται στην επίσκεψη του αντιπροσώπου του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας, Σβέτοζαρ Βουκμάνοβιτς «Τέμπο», στην Ελλάδα και την Αλβανία, και την πρότασή του για τον επιχειρησιακό συντονισμό των αντιστασιακών δυνάμεων με μεσοπρόθεσμο στόχο την ίδρυση ενός κοινού βαλκανικού στρατηγείου. Αν και η πρόταση

5 ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, Κούτι 493, Φ = 30/1/38 – Γενικό Στρατηγείο ΕΛΑΣ. Συνεργασία μετ' Αλβανών και Γιουγκοσλάβων. Η διαταγή υπογράφεται από τους Σαράφη, Βελουχιώτη και Σαμαρινιώτη.

Τέμπο, την οποία συμμερίζεται και ο αντιπρόσωπος του ΚΚ Αλβανίας Κότσι Τζότζε που περιοδεύει μαζί του, δεν θα υιοθετηθεί στην ολότητά της, στη συνάντηση που λαμβάνει χώρα στο Τσοτούλι της Κοζάνης, στις 25 Ιουνίου 1943, οι Σαράφης, Βελουχιώτης, Σαμαρινιώτης (Τζήμας) θα συμφωνήσουν στον συντονισμό των παρτιζάνικων τμημάτων. Η δε οδηγία της 9ης Ιουλίου εκδίδεται μόλις δύο ημέρες μετά την Α΄ Πανθεσσαλική Διάσκεψη των ανταρτών του ΕΛΑΣ Θεσσαλίας, στην οποία οι εκπρόσωποι των Γιουγκοσλάβων και Αλβανών παρτιζάνων, Τέμπο και Τζότζε, θα εκφωνήσουν πύρινους λόγους περί του κοινού αντιφασιστικού αγώνα, της συνεργασίας των βαλκανικών αντιστασιακών κινημάτων και της βαλκανικής ομοσπονδίας.⁶ Παράλληλα, ενώ οι Τέμπο-Τζότζε βρίσκονται στη Θεσσαλία, το στέλεχος του ΚΚΑ, Νέστο Κερέντζι, κατευθύνεται στον Πεντάλοφο Κοζάνης, όπου διεξάγεται συνέδριο της ΕΠΟΝ, με σκοπό να ενημερώσει τις συγκεντρωμένες δυνάμεις του ΕΛΑΣ περί των νέων συμφωνιών διαβαλκανικής συνεργασίας (Ντάγιος 2019: 67-68).

Στην περιοχή της Θεσπρωτίας, με βάση τη συμφωνία που επέρχεται ανάμεσα στο ΕΑΜ και το ΛΑΝÇ, το πρώτο κάνει μια νέα απόπειρα να στρατολογήσει μαχητές από την τσάμικη μειονότητα. Τελικά, καταφέρνει να εντάξει στον ΕΛΑΣ μόλις τριάντα αντάρτες, οι οποίοι στη μεγάλη τους πλειοψηφία θα τον εγκαταλείψουν μερικούς μήνες μετά, τον χειμώνα του 1943-44 (Tsoutsoumpis 2015: 133). Την ίδια περίοδο, στην Αλβανία πραγματοποιείται η σημαντική σύσκεψη της Νεπράβιστας (20 Ιουνίου) όπου παίρνουν μέρος περίπου είκοσι μέλη των ανταρτοομάδων της μειονότητας και στελέχη της περιφερειακής επιτροπής του ΛΑΝÇ. Εκεί αποφασίζεται, όχι χωρίς ταλαντεύσεις, να εργαστούν για τη συναδέλφωση Αλβανών και Ελλήνων, να αναπτύξουν τον ένοπλο αγώνα με ξεχωριστές μειονοτικές ένοπλες μονάδες και να ενταχθούν οργανικά στο ΛΑΝÇ. Πρόκειται για μια εποχή όπου μπαίνουν σκληρότερα οι διαχωριστικές γραμμές μεταξύ των διαφόρων παρατάξεων της Αντίστασης. Η πλευρά του ΕΔΕΣ καλεί τη μειονότητα να τηρήσει στάση ουδετερότητας και να μην εκτεθεί στα αντίποινα Αλβανών εθνικιστών και Ιταλών, αναμένοντας την επίλυση του μειονοτικού ζητήματος μεταπολεμικά από τους Συμμάχους. Αντιθέτως, το ΕΑΜ προτείνει την ένοπλη Αντίσταση μέσα από την κοινή δράση με το αλβανικό ΛΑΝÇ και τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων της μειονότητας μέσω της κοινής πάλης με το ντόπιο αλβανικό στοιχείο. Ζήτημα διαφωνίας αποτελεί και το έμβλημα που θα φέρουν οι μειονοτικές ανταρτοομάδες (ελληνική σημαία, αλβανική ή κόκκινο αστέρι;). Τελικά αποφασίζεται να μη φέρουν κανένα (Δαλιάνης 2000: 91-93, 96-97· Νάστος [χ.χ.]: 25).

Σε εκείνη τη συγκυρία, μετά από συνεννόηση μεταξύ ΕΑΜ και ΛΑΝÇ, το πρώτο αποστέλλει μια σειρά στελεχών με σκοπό να βοηθήσουν στην οργάνωση της ελληνικής μειονότητας και στην ένταξή της στο ΛΑΝÇ. Ως εκ τούτου, στις αρχές Αυγούστου του 1943 καταφθάνουν στη νότια Αλβανία οι Μίλτος Κυργιάννης και Παναγιώτης Παπαδημητρίου και ξεχωριστά οι Χριστόφορος Βλάχος και Βαγγέλης Δούπης. Αντίστοιχη δραστηριότητα υπάρχει και από την πλευρά του ΕΔΕΣ ήδη από την άνοιξη του 1943 όταν αποστέλλονται γύρω στα 15 στελέχη, τα οποία όμως δουλεύουν μυστικά και όχι ανοιχτά καθώς δεν υπάρχει έγκριση του ΛΑΝÇ, στρατολογώντας μαχητές για τον ΕΔΕΣ χωρίς να επιχειρούν την οργάνωση της ένοπλης

6 ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, Κουτί 496, Φ = 30/4/185.

αντίστασης της μειονότητας (Δαλιάνης 2000: 116-117). Ακριβώς την εποχή που καταφθάνουν από την Ελλάδα τα στελέχη του ΕΑΜ, τα φιλο-ΕΔΕΣικά στοιχεία της μειονότητας οργανώνουν δύο συσκέψεις στα μειονοτικά χωριά Κρα (Κουρά) και Μεμοράχη, οι οποίες αρχικά προορίζονται να είναι μυστικές. Οι συσκέψεις γίνονται σε μια ταραγμένη εποχή, καθώς έχει προηγηθεί η καταστροφή του μειονοτικού χωριού Γλύνα και η εκτέλεση δεκάδων κατοίκων του από ιταλικές δυνάμεις και το Balli Kombetar. Τα στελέχη του ΕΑΜ, Κυργιάννης και Παπαδημητρίου, μαζί με τον μειονοτικό Λευτέρη Τάλλιο πληροφορούνται το γεγονός, σπεύδουν στα εν λόγω χωριά και πετυχαίνουν να ανατρέψουν την ατζέντα της αντίπαλης παράταξης, η οποία θέτει το ζήτημα της ένοπλης ουδετερότητας και της απομάκρυνσης όσων μειονοτικών πολεμούν στο τάγμα «Τσαμουριά». Οι παρεμβάσεις του Τάλλιου και των στελεχών του ΕΑΜ, με το κύρος που φέρουν ως «Έλληνες από την Ελλάδα», όπως συστήνονται, καταφέρνουν να ακυρώσουν τη γραμμή της ένοπλης ουδετερότητας, προτείνοντας τη συγκρότηση διακριτής αντιφασιστικής ομάδας της μειονότητας (Δαλιάνης 2000: 122-126).

Ωστόσο, ως αποτέλεσμα της δραστηριότητας των φιλο-ΕΔΕΣικών στοιχείων στη μειονότητα δημιουργούνται και οι τρεις πρώτες ένοπλες μειονοτικές μονάδες που έχουν αναφορά στον ΕΔΕΣ και διατηρούν απόσταση από το ΛΑΝÇ. Το γεγονός αυτό κινητοποιεί τα στελέχη του ΕΑΜ που είναι επιφορτισμένα με την οργάνωση της αντίστασης στη μειονότητα.

Μετά από διαπραγματεύσεις με την περιφερειακή επιτροπή του ΚΚΑ Αργυροκάστρου στην Κονίσπολη, οι δυο πλευρές συμφωνούν στην ίδρυση ξεχωριστών αντιφασιστικών μειονοτικών οργανώσεων στην ελληνική μειονότητα και στους Τσάμηδες, με μικτή διοίκηση αποτελούμενη από έναν Έλληνα, έναν Αλβανό, έναν μειονοτικό κι ένα μέλος της βρετανικής αποστολής, αν αυτό αποτελέσει αίτημα των μειονοτήτων. Επιπλέον, συμφωνείται να παραχωρηθεί αμνηστία στους έως τότε μειονοτικούς που είχαν συνεργαστεί με τον κατακτητή και να ασκείται μοναχά αντιφασιστική προπαγάνδα στις μειονότητες, ενώ τα εθνικά ζητήματα προβλεπόταν να λυθούν με βάση την αρχή της αυτοδιάθεσης μεταπολεμικά (Δαλιάνης 2000: 129-131· ΔΙΣ/ΓΕΣ 1998: 80-82).⁷

Μετά την υπογραφή του Συμφώνου της Κονίσπολης (10 Αυγούστου), οι Κυργιάννης και Τάλλιος προχωρούν στην ιδρυτική διακήρυξη της Αντιφασιστικής Ομάδας Ελληνικής Μειονότητας Αλβανίας (ΑΟΕΜΑ), η οποία θα ιδρυθεί στις 3 Σεπτεμβρίου 1943. Ο λαός της μειονότητας καλείται να εκλέξει αντιπροσώπους, οι οποίοι, όπως σημειώνεται, δεν πρέπει να είναι φορείς σοβινιστικών αντιλήψεων (Δαλιάνης 2000: 134-138). Παρότι το ΑΟΕΜΑ προσπάθησε να κρατήσει ισορροπίες στην ηγεσία του ανάμεσα σε φιλο-ΕΔΕΣικά και φιλο-ΕΑΜικά στοιχεία, δεν κατάφερε να παράξει ουσιαστικά αποτελέσματα στην αντιστασιακή οργάνωση της μειονότητας. Στην πράξη συνέχισαν να λειτουργούν δύο ένοπλα μειονοτικά συγκροτήματα (Πωγωνίου και Δρόπολης), τα οποία συμμετείχαν στο ΛΑΝÇ, και άλλες τρεις ένοπλες ομάδες στις περιοχές του Βούρκου και των Ριζών, οι οποίες ακολουθούσαν τη γραμμή της ένοπλης ουδετερότητας (Δαλιάνης 2000: 138-140).

7 Το Σύμφωνο της Κονίσπολης υπογράφουν από την αλβανική πλευρά οι Ρετζέπ Πλάκου και Κεμάλ Καραγκιόζη, και από την ελληνική πλευρά ο Μίλτος Κυργιάννης (Αλέξης Γιάνναρης).

Τον Οκτώβριο του 1943, η διοίκηση της ΑΟΕΜΑ προχωρά στη σύσταση κοινού αρχηγείου με το αλβανικό παρτιζάνικο τάγμα «Τσαμουριά» που δρούσε στην περιοχή. Όπως αναφέρεται στην ανακοίνωση προς τον λαό της μειονότητας:

Καλείται ο λαός να κατανοήσει ότι ο εχθρός θ' αντιμετωπιστεί μόνο με την ενότητα όλων μας, ανεξάρτητα από πολιτικές, φυλετικές και θρησκευτικές διαφορές [...] Και ο αγώνας είναι διπλός. Διώξιμο του ξένου κατακτητή και εξασφάλιση της Λαϊκής Δημοκρατίας. Μόνο με τη Λαϊκή Δημοκρατία θα λυθούν όλα τα προβλήματα και όλες οι διαφορές και θα εξασφαλιστεί στον κάθε λαό η πραγματική ελευθερία, η ειρήνη και η εργασία [...] Το αλβανικό ΕΑΜ και το ελληνικό ΕΑΜ ακολουθώντας με συνέπεια το σκοπό του αγώνα που κάνουν [...] πολεμούν σήμερα ο ένας στο πλευρό του άλλου με απόλυτη αδελφότητα. Μοιράζονται τις θυσίες και δίνουν από κοινού το αίμα τους. Για να κατανοήσει ο λαός την απόλυτη αυτή συνεργασία θα περάσουν από τα περισσότερα χωριά μικτά τμήματα του ΕΛΑΣ και Μπαταλιόνι της περιοχής. (Δαλιάνης 2000: 142-143)

Εξωτερική πίεση και πρώτες παρεμβάσεις των κομματικών ηγεσιών

Το Σύμφωνο της Κονίσπολης και η συγκρότηση της ΑΟΕΜΑ αποτελούν ουσιαστικά τακτικές κινήσεις και αυτοσχεδιασμούς των απεσταλμένων του ΕΑΜ και της τοπικής ηγεσίας του ΚΚΑ χωρίς προηγούμενη επεξεργασία και έγκριση από τις κεντρικές ηγεσίες του ΚΚΕ και του ΚΚΑ. Επιπλέον, η προσπάθεια του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ να ισορροπήσει μεταξύ της πρότασης για ένα Κοινό Βαλκανικό Στρατηγείο και την υπαγωγή στο Στρατηγείο Μέσης Ανατολής, όπως εκφράστηκε με τις σχεδόν ταυτόχρονες συμφωνίες και με τα δύο μέρη στη διάρκεια του Ιουλίου, παράγει σύγχυση στην αμέσως επόμενη περίοδο. Στη διάρκεια του Αυγούστου οι Βρετανοί αντιδρούν στις κινήσεις διασυννοριακής συνεργασίας μεταξύ ΕΛΑΣ και αλβανικού απελευθερωτικού στρατού, προφασισζόμενοι διάφορες δικαιολογίες, όπως την ανεξέλεγκτη ανταλλαγή ή/και πώληση οπλισμού ανάμεσα στις δύο χώρες χωρίς την έγκριση των εκπροσώπων του Γενικού Στρατηγείου. Η πίεση μεταφέρεται στα ανώτερα κλιμάκια του ΕΛΑΣ, τα οποία ζητούν εξηγήσεις από το Αρχηγείο Γκραμπάλας-Καλαμά όπου δρα το 15ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ. Σε μια ενδιαφέρουσα επιστολή, η οποία υπογράφεται από το τελευταίο στις 31 Αυγούστου και κοινοποιείται στον Βρετανό λογαχό Ίαν και στην 8η Μεραρχία του ΕΛΑΣ, οι παραλήπτες αρχικά ενημερώνονται για την ίδρυση κοινού ελληνο-αλβανικού υπαρχηγείου στις 15 Αυγούστου κατ' εφαρμογή της εντολής της προηγούμενης ημέρας από την 8η Μεραρχία του ΕΛΑΣ, ενώ υπογραμμίζεται ότι επαφές ανάλογου περιεχομένου μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών ανταρτών προϋπήρχαν. Στη συνέχεια, περιγράφεται γλαφυρά η ελληνο-αλβανική παρτιζάνικη συνεργασία κατά τον μήνα Αύγουστο, όταν, κατόπιν αιτήματος της τσέτας «Τσαμουριά» του αλβανικού απελευθερωτικού στρατού, οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ Φιλιατών θα δανείσουν ένα αντιαρματικό όπλο για να χρησιμοποιηθεί στις επιχειρήσεις εναντίον των Γερμανών στη νότια Αλβανία, καθώς,

όπως αναφέρεται: «εις πλείστας περιπτώσεις τα Αλβανικά Αντιφασιστικά Ανταρτικά Σώματα συνεργάσθηκαν μεθ' ημών τιμίως και ειλικρινώς» (ΔΙΣ/ΓΕΣ 1998: 112-113). Στη συνέχεια, η τσέτα «Τσαμουριά» θα σπεύσει σε ελληνικό έδαφος κατόπιν παράκλησης του ΕΛΑΣ για να βοηθήσει στην εκδίωξη των γερμανικών δυνάμεων από τη Σαγιάδα στις 23 Αυγούστου. Εκεί, με τη χρήση του δανεισμένου αντιαρματικού, σύμφωνα με την έκθεση, διασώθηκαν 26 σπίτια και εκδιώχθηκαν οι γερμανικές δυνάμεις, ενώ περίπου 160 οικογένειες πυροπαθών της Σαγιάδας «περιθάλπονται ήδη εντός αλβανικού εδάφους μερίμνη του τάγματος “Τσαμουριά”». Συνολικά, το τμήμα του 15ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ, το οποίο κατηγορείται για πώληση του αντιαρματικού, ξεκαθαρίζει ότι πρόκειται για δανεισμό «και μάλιστα επί επιστροφής», ενώ απορεί τι το επιλήψιμο υπάρχει σε αυτή την πράξη «ελάχιστης προσφοράς» από τη στιγμή που πρόκειται για αναγκαία συνεργασία μεταξύ ενόπλων τμημάτων, αμφοτέρων αναγνωρισμένων από τους Συμμάχους και με παρουσία Βρετανών συνδέσμων (ΔΙΣ/ΓΕΣ 1998: 113-115).

Όπως φαίνεται, όμως, οι βρετανικές πιέσεις αποδίδουν. Έτσι, στις 9 Σεπτεμβρίου, μέσω του καναλιού επικοινωνίας του γραφείου Ηπείρου του ΕΑΜ με το αντίστοιχο του Αργυροκάστρου, αποστέλλεται επιστολή προς την ΚΕ του ΚΚΑ με την οποία το τελευταίο ενημερώνεται ότι η ηγεσία του ΚΚΕ ενώ πιστεύει στην ανάγκη συντονισμού των αντιστασιακών κινημάτων στις μεθοριακές περιοχές και στην κοινή δράση στις μειονότητες (μάλιστα υπόσχεται να στείλει επιπλέον στελέχη για δουλειά στην ελληνική μειονότητα), δε συμφωνεί με την ίδρυση κοινών ελληνο-αλβανικών αρχηγείων. Κατά το ΚΚΕ, οι αποστολές στελεχών των δύο κομμάτων στις μειονοτικές περιοχές της γειτονικής χώρας θα πρέπει να γίνονται ανεπίσημα, και εκεί να λειτουργούν ως μέλη της μειονότητας τα οποία βοηθούν στη δουλειά. Τέλος, συμφωνεί ότι το ζήτημα της τύχης των μειονοτήτων θα επιλυθεί μεταπολεμικά, με την ελεύθερη έκφραση των πληθυσμών (Βοζι 2008: 147-148).⁸ Πρόκειται για την επίσημη υπαναχώρηση των ΚΚΕ/ΕΑΜ από τη συμφωνία με τους εκπροσώπους των Γιουγκοσλάβων και Αλβανών ανταρτών (Τέμπο και Τζότζε), όπως αυτή είχε εκφραστεί κατά την επίσκεψή τους στην Ελλάδα το καλοκαίρι του 1943.

Στην αλβανική πλευρά, όταν τα νέα για τη συγκρότηση αυτόνομων αντιφασιστικών οργανώσεων των μειονοτήτων, όπου συνυπάρχουν φιλο-ΕΑΜικά και φιλο-ΕΔΕΣικά στοιχεία, φτάνουν στα ανώτερα κλιμάκια του ΚΚΑ, το τελευταίο παρεμβαίνει, καθώς θεωρεί πως αυτή η διαδικασία στην πράξη θρέφει τις τάσεις αυτονομίας της ελληνικής μειονότητας. Για το αλβανικό ΚΚ, η ειδική πολιτική στις μειονότητες δεν μπορεί να υποχωρεί από τον όρο της ισότιμης πλην όμως ξεκάθαρης ένταξής τους στο LANÇ. Εξάλλου, το «αλβανικό ΕΑΜ» ακολουθώντας το παράδειγμα των Γιουγκοσλάβων παρτιζάνων που συγκροούνται με τους Τσέτνικς του Μιχαήλοβιτς, σπάει στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1943 το σύμφωνο εθνικής συνεργασίας με τις δυνάμεις του Balli Kombetar, το οποίο είχε υπογραφεί στο χωριό Μούκιε μόλις ένα μήνα πριν. Κατά συνέπεια, στα τέλη Οκτωβρίου, μετά από παρέμβαση του ΚΚΑ, η ΑΟΕΜΑ διαλύεται – εξέλιξη στην οποία αντιδρούν τα φιλο-ΕΔΕΣικά στοιχεία, τα οποία θα στείλουν ένοπλα τμήματα για να την εμποδίσουν. Τα

⁸ Η ΚΕ του ΚΚΑ έχει ήδη ενημερωθεί από τον δυσαρεστημένο Τέμπο, την 1η Σεπτεμβρίου, λίγο μετά την ενημέρωσή του τελευταίου από τον Σιάντο, για την αλλαγή στάσης των ΚΚΕ/ΕΑΜ (Χατζής 1983: 280-289).

τελευταία θα αφοπλιστούν από τα αλβανικά και φιλο-ΕΑΜικά ένοπλα τμήματα της περιοχής, χωρίς όμως τραυματίες ή νεκρούς, ενώ αν και η ηγεσία των φιλο-ΕΔΕ-Σικών τμημάτων θα αιχμαλωτιστεί και θα καταδικαστεί για ανταρσία ενάντια στο ΛΑΝÇ, τελικά θα τους απονεμηθεί χάρη σε ένδειξη καλής θέλησης και έμπρακτης απόδειξης της γραμμής του ΛΑΝÇ για φιλία και συνεργασία ανεξαρτήτως φυλής και θρησκευματος (Δαλιάνης 2000: 144-145). Αυτού του είδους η μεταχείριση των ένοπλων μειονοτικών αποδεικνύει την προσεκτική στάση που τηρούν το ΚΚΑ και ΛΑΝÇ απέναντι στον μειονοτικό πληθυσμό. Μάλιστα, όταν στις 18 Νοεμβρίου του 1943, το στέλεχος της ΜΑΒΗ, Βασίλειος Σαχίνης, θα εκτελεστεί μαζί με έντεκα στελέχη του Balli Kombetar, ανήσυχο το στέλεχος του ΚΚΑ, Σεμσί Τοτοζάνι, θα απευθυνθεί στους αντιπροσώπους του ΕΑΜ και της μειονότητας, ρωτώντας τους αν έχει θεωρηθεί ότι εκτελέστηκε λόγω της εθνικότητάς του, διευκρινίζοντας πως εκτελέστηκε μαζί με τους Μπαλλίστες ως κομμάτι της αστικής αντίδρασης (Κυργιάννης & Παπαδημητρίου 1982: 48-49).⁹

Εμφύλιες συγκρούσεις και διεθνική συνεργασία

Τον Οκτώβριο του 1943 αναζωπυρώνονται οι εμφύλιες συγκρούσεις μεταξύ ΕΑΜ-ΕΔΕΣ, έτσι ώστε στο τρίγωνο Γιουγκοσλαβίας-Ελλάδας-Αλβανίας επικρατεί μια ενιαία κατάσταση ανταγωνισμού και ένοπλης σύγκρουσης μεταξύ των ένοπλων εθνικιστικών και κομμουνιστικών αντάρτικων δυνάμεων. Ένα αξιοσημείωτο στοιχείο εδώ αποτελεί το γεγονός ότι στις συγκρούσεις του Οκτωβρίου μεταξύ του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ για πρώτη φορά προσκαλούνται και συμμετέχουν ένοπλα τμήματα της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας. Πρόκειται για δύο τμήματα που περνούν σε ελληνικό έδαφος μεταξύ 13ης και 16ης Οκτωβρίου και κινούνται στα χωριά Καστάνιανη, Δελβινάκι, Βομπλό, πραγματοποιώντας συλλήψεις φιλο-ΕΔΕΣικών στοιχείων, για να ενωθούν τελικά με τα τμήματα του ΕΛΑΣ στο χωριό Λάβδανη. Ωστόσο, εκεί, εν αναμονή της μάχης, σημειώνεται απροθυμία μερίδας των μειονοτικών ανταρτών να εμπλακούν σε ένοπλη εμφύλια σύγκρουση, με αποτέλεσμα τη σύμπτυξη των τμημάτων (Νάστος [χ.χ.]: 61-62).

Οι διασυνοριακές επαφές όμως δεν εξαντλούνται στον στρατιωτικό τομέα. Την ίδια εποχή, η ΕΠΟΝ και η αντίστοιχη νεολαία του ΛΑΝÇ ανταλλάσσουν αντιπροσωπίες στα συνέδριά τους στην Ήπειρο και στην περιοχή της Κορυτσάς αντίστοιχα (Δαλιάνης 2000: 218-219· Κωστούλας 2013: 168). Μάλιστα, ομάδες ΕΠΟΝι-

⁹ Ο Κυργιάννης αποδίδει τη δολοφονία Σαχίνη στην «ταξική στροφή» που πραγματοποιεί το ΚΚΑ εκείνη την περίοδο ή/και σε πληροφορίες των Γιουγκοσλάβων για τον ρόλο που έπαιζε στις βρετανικές προσπάθειες διασύνδεσης ΕΔΕΣ – Balli Kombetar – Τσένικς. Όντως, ο Σαχίνης, ως μεγαλοδικηγόρος, όπως και τα υπόλοιπα ιδρυτικά στελέχη της ΜΑΒΗ, εκτός από φορείς του ελληνικού εθνικισμού αποτελούν και παράγοντες της αστικής τάξης της ελληνικής μειονότητας. Όσον αφορά τη συνεργασία με το Balli Kombetar και τον Μιχαήλοβιτς, υπάρχουν ισχυρά στοιχεία ότι αυτό αληθεύει και είναι εις γνώση των κομμουνιστικών κομμάτων. Ο Δαλιάνης εντοπίζει ιδεολογικές και συγκυριακές διασυνδέσεις του Σαχίνη με τους Μπαλλίστες (Δαλιάνης 2000: 100). Ο Σαράφης παραθέτει επιστολές από την άνοιξη και το φθινόπωρο του 1943 που αποδεικνύουν τις προσπάθειες διασύνδεσης ΕΔΕΣ – Balli Kombetar – Τσένικς μέσω των Βρετανών (βλ. Σαράφης 1980: 201), ενώ και αλβανικές πηγές από ηγετικά στελέχη του Balli Kombetar (Faik Quku) κατονομάζουν τον Σαχίνη ως άνθρωπο των Μπαλλιστών στην ελληνική μειονότητα (Βοçi 2008: 144-145).

τών δίνουν θεατρικές παραστάσεις στα μειονοτικά χωριά Χοτσίστ και Ντάρδα στην περιοχή της Κορυτσάς (Ντάγιος 2019: 79).

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η κλιμάκωση των εμφύλιων συγκρούσεων εντός των πλαισίων του αντιφασιστικού, εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα δεν είναι κάτι που γίνεται εύκολα δεκτό από τους τοπικούς πληθυσμούς. Ιδιαίτερα για έναν μειονοτικό πληθυσμό, όπως αυτόν των Ελλήνων της Αλβανίας, το να σηκώσουν τα όπλα εναντίον άλλων Ελλήνων από την Ελλάδα (ΕΔΕΣ) αποτελούσε ένα δύσκολο εγχείρημα το οποίο συναντούσε μεγάλη δυσπιστία. Τότε, στις 14 Νοεμβρίου 1943, το 15ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ και η Πανηπειρωτική Επιτροπή του ΕΑΜ θα απευθυνθούν ξεχωριστά στον λαό της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας με μια προκήρυξη που παρουσιάζει ενδιαφέρον. Ο τόνος πέφτει στην αντιπαράθεση των λαϊκών οργανώσεων της Αντίστασης (ΕΑΜ – ΛΑΝÇ - ΑVNOJ) απέναντι στους «διασπαστές των λαών» Ζέρβα – Μπαλλίστες – Μιχαήλοβιτς, και στην ανάγκη δημιουργίας τάγματος της μειονότητας το οποίο θα ενταχθεί οργανικά στον «αλβανικό ΕΛΑΣ». Το τελευταίο αποτελεί «διόρθωση» των πολιτικών συμφωνιών του καλοκαιριού όπου προβλεπόταν η ίδρυση αυτόνομων μειονοτικών ταγμάτων. Τέλος, ενώ προτείνεται να δοθεί χάρη στα μέλη της μειονότητας που συνεργάστηκαν με τον Ζέρβα, καθώς ενδεχομένως να εξαπατήθηκαν, τονίζεται ότι πλέον τέτοια σφάλματα δεν μπορούν να συγχωρεθούν. Η προκήρυξη κλείνει με μια επίκληση στη συναδέλφωση των βαλκανικών λαών και στο όραμα του Ρήγα Φεραίου.¹⁰

Εντός του αλβανικού εδάφους, από τον Σεπτέμβριο ως τον Νοέμβριο σημειώνεται σημαντική συνεργασία των ένοπλων ομάδων της μειονότητας (Δρόπολης και Πωγωνίου) με αλβανικές παρτιζάνικες δυνάμεις, τόσο ενάντια στο Balli Kombetar όσο και για την απελευθέρωση σημαντικών πόλεων, όπως του Αργυροκάστρου. Ιδιαίτερα η ενεργητική στάση απέναντι στο Balli Kombetar και οι επιτυχημένες επιχειρήσεις εναντίον του συμβάλλουν στην τόνωση του ηθικού της μειονότητας και στην αύξηση της επιρροής των φιλο-ΕΑΜικών στοιχείων, καθώς αποδεικνύεται στην πράξη ότι το ΕΑΜ και το ΛΑΝÇ είναι πιο ικανά στο να παρέχουν προστασία στη μειονότητα μέσω της απόκρουσης των εχθρών της και της σφυρηλάτησης της φιλίας με το αγωνιζόμενο τμήμα του αλβανικού λαού.

Ως αποτέλεσμα, στις 26 Νοεμβρίου 1943, στη Δερβιτσάνη της Δρόπολης υπογράφεται μια πρώτη συμφωνία μεταξύ του ΛΑΝÇ και εκπροσώπων της ελληνικής μειονότητας για την ένταξη της τελευταίας στο πρώτο, ενώ ιδρύεται το τάγμα «Θανάσης Ζήκος»¹¹, το πρώτο ένοπλο τάγμα της ελληνικής μειονότητας, τμήμα του ΛΑΝÇ. Στη συμφωνία της 26ης Νοεμβρίου υπογραμμίζεται ότι ο αγώνας είναι ενιαίος και αδιαίρετος, με ισοτιμία μεταξύ των μειονοτήτων και του κυρίαρχου έθνους. Στις μειονοτικές περιοχές τα διοικητικά έγγραφα θα εκδίδονται και στις

10 «Για τον αλβανικό και ελληνικό λαό ο αγώνας είναι κοινός και κοινοί είναι και οι εχθροί. Ορισμένες προκαταλήψεις σας, ήταν δικαιολογημένες μέχρι σήμερα. Τώρα δεν δικαιολογούνται. Ορισμένα σφάλματα δεν πρέπει να σας απογοητεύσουν. Τα σφάλματα θα τα διορθώσουμε μαζί. Όλοι μαζί στον αγώνα εναντίον του Γερμανού κατακτητή. Και των πρακτόρων του. Όλοι μαζί για τη συναδέλφωση των λαών και την πραγματοποίηση του ονείρου του Ρήγα για μια Λαϊκή Βαλκανική Συνένωση». (Δαλιάνης 2000: 149)

11 Το τάγμα «Θανάσης Ζήκος» αρχικά έχει 130 μαχητές/τριες οι οποίοι σύντομα αυξάνονται σε 200. Σε αυτό εντάσσονται οι τσέτες Δρόπολης, Πωγωνίου, Δερβιτσάνης και μέρος του εφεδρικού τάγματος Άνω Δρόπολης. Διοικητές του είναι οι Παναγιώτης Πάνου και Τάκης Γιοβάνης και πολιτικός κομισάριος ο Θανάσης Σιάνος. Για να βοηθήσουν στη συγκρότησή του, τον Οκτώβριο του 1943, στέλνονται από το ΕΑΜ και οι Έξαρχος, Βλάχος (Πρίνος).

δύο γλώσσες και θα υπάρξει πλήρης εθνική ισοτιμία. Από την άλλη πλευρά, όλες οι πλευρές υποχρεώνονται να καταπολεμούν σημάδια σοβινισμού που παρουσιάζονται στις τάξεις των παρτιζάνων και των εθνικοαπελευθερωτικών επιτροπών. Επιπλέον, το μειονοτικό ζήτημα προβλέπεται να λυθεί μεταπολεμικά με βάση τις αρχές του Χάρτη του Ατλαντικού, ενώ αυτή τη φορά έχουμε ανοιχτή αναφορά στο ενδεχόμενο δημιουργίας Βαλκανικής Ομοσπονδίας (Δαλιάνης 2000: 165-166).¹²

Η στρατιωτική οργάνωση της ελληνικής μειονότητας στα πλαίσια του LANÇ έρχεται σε μια κρίσιμη στιγμή, καθώς την ίδια ημέρα που στο αλβανικό έδαφος ιδρύεται το τάγμα «Θανάσης Ζήκος», αποστέλλεται από τον Άρη Βελουχιώτη, ο οποίος εκείνη την εποχή βρίσκεται στην Ήπειρο, εγκάρδια επιστολή προς τον Κότσι Τζότζε του ΚΚΑ, με την οποία ζητά τη συνδρομή των Αλβανών παρτιζάνων με πληροφορίες, διευκολύνσεις και τροφοδοσία σε τρόφιμα και πυρομαχικά προς το 15ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ που επιχειρεί εναντίον δυνάμεων του ΕΔΕΣ στην περιοχή Γκραμπάλας – Καλαμά. Μάλιστα, οι μάχες του ΕΛΑΣ εναντίον του ΕΔΕΣ παρομοιάζονται με αυτές των Γιουγκοσλάβων παρτιζάνων κατά των Τσέτνικς του Μιχαήλοβιτς (ΔΙΣ/ΓΕΣ 1998: 211-212· Νάστος [χ.χ.]: 60).

Το περιεχόμενο της συμφωνίας της Δερβιτσάνης ουσιαστικά επαναλαμβάνεται και επικυρώνεται στη μεγάλη σύσκεψη της Πολύτσανης (10-13/12/1943) όπου συμμετέχουν πάνω από εκατό αντιπρόσωποι της μειονότητας και στελέχη του ΚΚΑ (Ταχίρ Ντέμι) και του 15ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ (Γιάνναρης). Η σύσκεψη προβλέπει την ίδρυση μειονοτικών σχολείων και λύνει κάποια σημαντικά διοικητικά ζητήματα που αφορούν τη μειονότητα στις απελευθερωμένες περιοχές, θέτοντας στο μέλλον το ζήτημα της τύχης της –όπως και αυτής της Τσαμουριάς– στα πλαίσια του Χάρτη του Ατλαντικού και του δικαιώματος στην αυτοδιάθεση (Δαλιάνης 2000: 179-180). Είναι η πρώτη φορά που μέλη της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας απολαμβάνουν την ισοτιμία με τη συμπερίληψή τους στα όργανα διοίκησης, ενώ από τις αρχές του 1944 θα λειτουργήσουν δεκάδες σχολεία στις μειονοτικές περιοχές όπου η διδασκαλία γίνεται στη μητρική γλώσσα των μαθητών (Δαλιάνης 2000: 201-203· Βοσί 2008: 149).¹³ Για να αντιληφθούμε το κλίμα της σύσκεψης και το περιεχόμενο των ομιλιών αξίζει να σταθούμε στην τοποθέτηση του εκπροσώπου του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, Μίλτου Κυργιάννη, ο οποίος στον λόγο του στέκεται στην ανάγκη ύπαρξης «διεθνιστικής, σοσιαλιστικής προέκτασης» στην εθνική συνείδηση των πληθυσμών για να θέσει στη συνέχεια το ερώτημα αν όσα μειονοτικά χωριά έχουν σαφώς ισχυρότερους οικονομικούς δεσμούς με το εσωτερικό της Αλβανίας παρά με αυτό της Ελλάδας, έχουν συμφέρον να ενωθούν με την τελευταία ή να παραμείνουν στην πρώτη, σε περίπτωση άσκησης του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης (Κυργιάννης & Παπαδημητρίου 1982: 35).

12 Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το κείμενο της Συμφωνίας: «Είναι καλόν να εκλαΐκευτεί και να προπαγανδισθεί δια μίαν Βαλκανική Ομοσπονδίαν, όπου εκεί όλοι οι λαοί των Βαλκανίων αδελφικώς θα είναι ευτυχείς και ευχαριστημένοι και όχι εις τους πολέμους τους παντοτινούς, που είχαν κατά το παρελθόν». (Δαλιάνης 2000: 165-166)

13 Στα μειονοτικά σχολεία, βέβαια, ο ελληνικός εθνικός ύμνος αντικαθίσταται με αυτόν του ΕΑΜ. Επιπλέον, στους μειονοτικούς λόχους και τάγματα κυκλοφορεί ελεύθερα ελληνικός ΕΑΜικός Τύπος, ενώ οι συνελεύσεις γίνονται στα ελληνικά με μεταφραστές για τους Αλβανούς αντάρτες (Ζάβαλης 2005: 73, 158).

Μάλιστα στις 13 Δεκεμβρίου 1943 λαμβάνεται η απόφαση για ίδρυση μικτού ελληνο-αλβανικού τάγματος το οποίο αρχικά θα αποτελείται από 50 Έλληνες και 50 Αλβανούς αντάρτες, θα φέρει και τις δύο σημαίες και θα περιοδεύει τις περιοχές όπου κατοικούν η ελληνική και αλβανοσαμία μειονότητα αντίστοιχα, με σκοπό να κινητοποιήσει τους πληθυσμούς στο πλευρό της Αντίστασης¹⁴. Σε αντίθεση με τα προηγούμενα σύμφωνα ανάλογου περιεχομένου, αυτή τη φορά υπογραμμίζεται ότι το τάγμα υπάγεται στα αντίστοιχα στρατιωτικά σώματα που συνάπτουν τη συμφωνία ενώ αποφεύγονται οι βαρυσήμαντες δηλώσεις σε σχέση με το μέλλον των μειονοτήτων. Σε θριαμβευτικό τόνο η εφημερίδα *Zëri i Popullit* (*Φωνή του Λαού*) που εκδίδει το ΛΑΝÇ αναγγέλλει στις αρχές Ιανουαρίου: «Το Ελληνο-Αλβανικό τάγμα είναι η πρώτη γέφυρα της ένωσης των δύο στρατών μας, είναι το πρώτο βήμα για την εξόντωση όλων των ελιγμών που ο εχθρός και οι προδότες μεταχειρίζονται για να γίνουμε εχθροί, αυτό το Τάγμα είναι ζωντανό παράδειγμα για την ένωση των δύο λαών» (Νάστος [χ.χ.]: 79).

Το μικτό τάγμα θα περιοδεύσει χωριά της ελληνο-αλβανικής μεθορίου (Πωγωνιανή, Δρυμάδες κ.ά.), όπου εισέρχεται και με τις δυο σημαίες, βγάζοντας λόγους υπέρ της φιλίας και συνεργασίας των λαών και φωνάζοντας συνθήματα και στις δύο γλώσσες, ενώ θα οργανώσει και γλέντια. Το θέαμα σίγουρα προκαλεί ενδιαφέρον, καθώς, μεταξύ άλλων, για πρώτη φορά εμφανίζονται γυναίκες αντάρτισσες στην περιοχή (Αλβανίδες με δίκωχο και έμβλημα το κόκκινο αστέρι), αν και σύμφωνα με αντι-ΕΑΜικές πηγές η υποδοχή του είναι χλιαρή από τον τοπικό πληθυσμό (Κωστούλας 2013: 197-198). Τελικά, διαλύεται μετά από ένα μήνα χωρίς να έχει εντοπιστεί μέχρι σήμερα κάποια αιτιολογική έκθεση.¹⁵

Στο σύνολό τους αυτές οι κινήσεις σηματοδοτούν την οριστική υπερίσχυση της ΕΑΜικής παράταξης και της λογικής της στις τάξεις της μειονότητας. Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν, στα τέλη Δεκεμβρίου, το 15ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ ζητά και πάλι τη συνδρομή των Αλβανών και μειονοτικών παρτιζάνων ενάντια στις δυνάμεις του ΕΔΕΣ, αυτή τη φορά δεν σημειώνονται αντιδράσεις στους αντάρτες της μειονότητας, οι οποίοι αποκρούουν την προσπάθεια του ΕΔΕΣ να καταλάβει το χωριό Καστάνιανη Ιωαννίνων, ενώ το αλβανικό παρτιζάνικο τάγμα «Θωμά Λιούλια» συμπράττει με άλλες δυνάμεις του 15ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ στην περιοχή Τσαμαντά-Ζαγορίου και τρέπει τις δυνάμεις του ΕΔΕΣ σε υποχώρηση (Νάστος [χ.χ.]: 82-83).¹⁶

Μετά τις επιτυχημένες κοινές επιχειρήσεις του μειονοτικού τάγματος «Θανάσης Ζήκος» με το 15ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ, τα φιλο-ΕΔΕΣικά στοιχεία στη μειονό-

14 Ένα αντίγραφο του Πρωτοκόλλου συνεργασίας μεταξύ του Αρχηγείου Αυλώνος-Αργυροκάστρου και του 15ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ, το οποίο υπογράφουν αντίστοιχα οι Μπεντρί Σπαχίου και σ. Γκραμπάλας (ψευδώνυμο που αποδίδεται στον Σωκράτη Πύρσο), υπάρχει στην έκδοση της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού. (ΔΙΣ/ΓΕΣ 1998: 247-249).

15 Θα μπορούσε ενδεχομένως να σχετίζεται με την προσωρινή ειρήνευση μεταξύ ΕΑΜ και ΕΔΕΣ και την υπογραφή του Συμφώνου Μυρόφυλλου-Πλάκας στα τέλη Φεβρουαρίου.

16 Είναι ενδιαφέρον ότι στον 3ο Λόχο του 15ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ, ο οποίος δίνει τη μάχη μαζί με τα τμήματα της ελληνικής μειονότητας, μάχονται και 30 Ρώσοι, πρώην αιχμάλωτοι των Γερμανών, αλλά και 15-20 Ιταλοί εθελοντές οι οποίοι εντάχθηκαν στον ΕΛΑΣ μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας. Αυτή η πολυεθνική συνάντηση στα βουνά της Μουργκάνας, όπως μας περιγράφει ο Νάστος, καταλήγει σε ένα φρενήρες γλέντι όπου Αλβανοί, Ιταλοί, Ρώσοι και Έλληνες τραγουδούν επαναστατικά τραγούδια ο καθένας στη γλώσσα του.

τητα εγκαταλείπουν ουσιαστικά την προσπάθεια δημιουργίας δεύτερου πολιτικο-στρατιωτικού κέντρου. Μετά την επιστροφή του «Θανάσης Ζήκος» στην αλβανική επικράτεια, κατά τη διάρκεια των πρώτων μηνών του 1944, πραγματοποιούνται πολυάριθμες κοινές στρατιωτικές επιχειρήσεις με αλβανικά παρτιζάνικα τάγματα εναντίον των γερμανικών δυνάμεων και του Balli Kombetar (μάχες Μουζίνας, Δρόβιανης, Σμίνιτσης κ.ά.) (Δαλιάνης 2000: 175· Νάστος [χ.χ.]: 95-97, 110). Κοινές επιχειρήσεις μεταξύ δυνάμεων του 15ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ και του αλβανικού τάγματος «Themo Vasi» πραγματοποιούνται και στον αυτοκινητόδρομο Ιωαννίνων-Αργυροκάστρου. Οι επιχειρήσεις στρέφονται εναντίον γερμανικών αυτοκινητοπομπών και δημιουργούν κλίμα συναδέλφωσης μεταξύ των μαχητών αλλά και των χωρικών που τους φιλοξενούν (Δαλιάνης 2000: 219-220). Ως αποτέλεσμα της αύξησης της επιρροής των ΕΑΜ – ΛΑΝÇ στην ελληνική μειονότητα, στις 9 Μαρτίου 1944 ιδρύεται και ένα δεύτερο μειονοτικό παρτιζάνικο τάγμα, το «Παντελής Μπότσαρης», με έδρα τα χωριά του Βούρκου, άλλοτε προπύργιο των φιλο-ΕΔΕΣικών στοιχείων.¹⁷ Έχει προηγηθεί ένας σύντομος εμφύλιος, τον Φεβρουάριο του 1944, μεταξύ των φιλο-ΕΑΜικών και φιλο-ΕΔΕΣικών στοιχείων στη μειονότητα, όταν τα τελευταία προσπάθησαν να πάρουν με τη βία υπό τον έλεγχό τους χωριά της μειονότητας που ελέγχονταν από το ΛΑΝÇ. Η αιματοχυσία αποφεύχθηκε την τελευταία στιγμή με την υποχώρηση των φιλο-ΕΔΕΣικών τμημάτων, τα οποία όμως κατηγορήθηκαν για συνεργασία με τις δυνάμεις του Balli Kombetar (Νάστος [χ.χ.]: 112-114). Στη συνέχεια, το τάγμα «Θανάσης Ζήκος» σε συνεργασία με Αλβανούς παρτιζάνους του τάγματος «Θωμά Λιούλια» θα στραφούν ενάντια σε δυνάμεις του Balli Kombetar στο οποίο έχουν στρατολογηθεί και Τσάμηδες της ελληνικής Τσαμουριάς, οι οποίοι στέλνονται εναντίον της ελληνικής μειονότητας. Με μερικές κοινές ελληνο-αλβανικές επιχειρήσεις στο δεύτερο δεκαήμερο του Φλεβάρη, οι συγκεκριμένες δυνάμεις των Μπαλλιστών θα συντριβούν, ενώ σαράντα αιχμάλωτοι προερχόμενοι από την ελληνική Τσαμουριά θα πειστούν να ενταχθούν στο ΕΑΜ (Νάστος [χ.χ.]: 117-118).

Στα μέσα Μαρτίου, το Αρχηγείο της 1ης Επιχειρησιακής Ζώνης Αυλώνας-Αργυροκάστρου θα λάβει οδηγίες από τον Ενβέρ Χότζα σχετικά με την αναγκαία συνεισφορά τους στο κρίσιμο ζήτημα των Τσάμηδων στην Ελλάδα, οι οποίοι, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει, μπορούν να μετατραπούν τόσο σε μαχαίρι στην πλάτη τους, όσο και σε γέφυρα φιλίας με τον ελληνικό λαό. Σύμφωνα με τις παρεχόμενες οδηγίες, το Αρχηγείο Αυλώνας-Αργυροκάστρου θα πρέπει να στείλει στην Ελλάδα, σε συνεννόηση με το 15ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ, έμπειρα και ικανά στελέχη τα οποία να γνωρίζουν καλά τη γραμμή του κόμματος στο εθνικό και μειονοτικό ζήτημα, ώστε να αποφευχθούν περιπλοκές λόγω άστοχων χειρισμών σε αυτό το ευαίσθητο ζήτημα.¹⁸ Βασικός στόχος που τίθεται, είναι ο ξεσηκωμός του τσάμικου πληθυσμού ενάντια στον κοινό εχθρό, τους Γερμανούς, και η δημιουργία μειονοτικών ανταρ-

17 Πρόκειται για μετεξέλιξη των μαχητικών ομάδων και του εφεδρικού τάγματος Βούρκου που δρούσαν στην περιοχή από το 1943, ενώ παλαιότερα κάποια μέλη της μειονότητας από τα συγκεκριμένα χωριά εντάσσονταν στο τάγμα «Τσαμουριά»/«Θωμά Λιούλια» (Δαλιάνης 2000: 208-212).

18 Πιθανότατα ο Χότζα αναφέρεται εμμέσως στα όσα διεμερίφθησαν στην περίπτωση της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία με τους χειρισμούς του καλοκαιριού του 1943 από τους αντιπροσώπους του ΕΑΜ και την τοπική ηγεσία του ΚΚΑ.

τοομάδων στα πλαίσια του ΕΛΑΣ. Ο στόχος της αυτοδιάθεσης δεν ονοματίζεται αλλά περιγράφεται στο σημείο που η επιστολή μιλάει για το μεταπολεμικό δικαίωμα, οι Τσάμηδες να αποφασίσουν μόνοι τους την τύχη τους αφού δώσουν το αίμα τους στον κοινό αγώνα. Ενδιαφέρουσα είναι και μια επισήμανση προς το τέλος της επιστολής, όπου ενδεχομένως να υπάρχει μια υπόνοια για τη στάση των ΕΑΜ/ΚΚΕ απέναντι στον αλβανο-τσάμικο πληθυσμό της Ελλάδας: «Στους Έλληνες συντρόφους να δώσουμε να καταλάβουν τη σημασία της εργασίας σ' αυτόν τον τομέα, με τρόπο που να αντιληφθούν ότι η Τσαμουριά μπορεί να αποτελέσει κίνδυνο και για εκείνους όπως και εδώ» (Μαντά 2004: 161-162).¹⁹

Η σταθεροποίηση και μεγέθυνση των ένοπλων αντιστασιακών τμημάτων της μειονότητας και η συνεργασία τους με τα αντίστοιχα αλβανικά και αυτά του ΕΛΑΣ δημιουργούν μια ασφάλεια στις απελευθερωμένες περιοχές και στις μεταξύ τους διαδρομές, αλλά έχουν και μια ακόμη επίδραση στην καθημερινότητα του τοπικού πληθυσμού. Όπως επισημαίνει ο Παναγιώτης Παπαδημητρίου, απεσταλμένος του 15ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ και διοικητής του τάγματος «Θανάσης Ζήκος», απότοκο της πραγματικότητας που διαμορφώνεται από το καλοκαίρι του 1943, είναι η δημιουργία ενός οικονομικού συνεχούς από την ελληνική περιοχή του Φιλιατίου μέχρι το αλβανικό Μπεράτι, γεγονός που συμβάλλει στην άνθιση των διασυνοριακών ανταλλαγών και εμπορίου με αποτέλεσμα την επίλυση επισιτιστικών προβλημάτων που δημιουργούνταν λόγω σπάνης κάποιων συγκεκριμένων προϊόντων σε συγκεκριμένες περιοχές της Ελλάδας ή της Αλβανίας αντίστοιχα (Κυργιάννης & Παπαδημητρίου 1982: 177).

Όρια στη συνεργασία: καχυποψία και διαφορετική οπτική

Εντούτοις, παρά τα συνεχή βήματα διασυνοριακής συνεργασίας μεταξύ ΕΑΜ και ΛΑΝÇ, οι εξελίξεις στην Ελλάδα θα προκαλέσουν κάποιες αρνητικές συνέπειες στην ελληνο-αλβανική αντιφασιστική συνεργασία, οι οποίες θα φτάσουν στο αίτημα της ηγεσίας του ΚΚΑ για την απομάκρυνση όλων των εξ Ελλάδας προερχόμενων στελεχών του ΕΑΜ που δρούσαν στη μειονότητα. Αν και κάποιοι εκ των πρωταγωνιστών βλέπουν γιουγκοσλαβικό δάκτυλο πίσω απ' αυτό το αίτημα του ΚΚΑ, το ζήτημα πρέπει να εξεταστεί λαμβάνοντας υπόψη τις γενικότερες εξελίξεις στην περιοχή.

Στα τέλη Φεβρουαρίου ξεκινούν, μετά από πίεση των Βρετανών, οι διαπραγματεύσεις μεταξύ ΕΑΜ και ΕΔΕΣ για τον τερματισμό των εχθροπραξιών, οι οποίες καταλήγουν στις 29 Φεβρουαρίου στην υπογραφή του Συμφώνου Μυρόφυλλου

¹⁹ Πάνω στο ζήτημα αυτό, ο Ζιάγκος στο βιβλίο του αναφέρει, χωρίς να εξηγεί, πως οι Αλβανοί παρτιζάνοι παραξενεύονταν από τη γενική τακτική του ΕΑΜ κατηγορώντας το για εθνικιστικές τάσεις, κάτι που ταυτίζεται με ανάλογες κατηγορίες που εξαπολύουν και οι Γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές όσον αφορά τη στάση των ΕΑΜ/ΚΚΕ απέναντι στους Σλαβομακεδόνες (Ζιάγκος 1978, τομ. 2: 33). Αντίστοιχα, και στο βιβλίο του Νάστου περιέχεται αναφορά με βάση τα αλβανικά αρχεία για συνάντηση μεταξύ Αλβανών και Ελλήνων αντιστασιακών στις αρχές του 1944, όπου η ελληνική πλευρά παραδέχεται ότι δεν έχει γίνει τόσο καλή δουλειά στην τσάμικη μειονότητα, ενώ προτείνει την αποστολή 20 Τσάμηδων στην Ελλάδα για να βοηθήσουν. Η αλβανική πλευρά αντιπροτείνει την αποστολή 50 Τσάμηδων, όμως, τελικά, αυτό αναβάλλεται καθώς η ΕΑΜική πλευρά επικαλείται την επικείμενη ίδρυση της ΠΕΕΑ και ζητά να γίνει η αποστολή κατόπιν (Νάστος [χ.χ.]: 371).

– Πλάκας με βάση το οποίο προβλέπεται η δημιουργία μικτών τμημάτων ΕΛΑΣ και ΕΟΕΑ, κοινό επιτελείο κ.ά. Λίγο πριν την παύση των εχθροπραξιών, αλβανικά κι ελληνικά-μειονοτικά ένοπλα τμήματα, τα οποία εκείνη την περίοδο αντιμετωπίζουν το Balli Kombetar, εμφανίζονται έτοιμα να συνδράμουν για τρίτη φορά τον ΕΛΑΣ στη σύγκρουσή του με τον ΕΔΕΣ.²⁰ Όμως μετά την ανακωχή ανάμεσα σε ΕΑΜ και ΕΔΕΣ στις 19 Φεβρουαρίου και τη συμφωνία Μυρόφυλλου – Πλάκας, η αλβανική ηγεσία (πιθανότατα σε συνεννόηση με τη γιουγκοσλαβική) φοβάται πως ΚΚΕ και ΕΑΜ αρχίζουν να ακολουθούν αντίστροφη πορεία όσον αφορά τη στάση απέναντι στις εθνικιστικές δυνάμεις. Η ανησυχία της αλβανικής πλευράς είναι λογικό να μεγαθύνεται όταν στην περίπτωση του ΕΔΕΣ αναγνωρίζεται μια δύναμη με ανοιχτή ατζέντα προσάρτησης της Βορείου Ηπείρου. Άλλωστε, δυσπιστία προς τις πρωτοβουλίες των στελεχών του ΕΑΜ σχετικά με τη δημιουργία αυτόνομης μειονοτικής αντιφασιστικής οργάνωσης στην ελληνική μειονότητα είχαν εκφραστεί, όπως είδαμε, από το φθινόπωρο του 1943. Οι διαφωνίες συνεχίστηκαν με τα στελέχη του ΚΚΑ να επικρίνουν τον Κυργιάννη ότι η τακτική του στρέφει τη μειονότητα προς την Ελλάδα και δίνει χώρο στις φωνές που αποζητούν την Ένωση. Οι εκπρόσωποι του ΚΚΑ θα αναγνωρίσουν και το δικό τους μερίδιο ευθύνης ξεκαθαρίζοντας όμως πως δεν θα επέτρεπαν να εφαρμοστεί η συμφωνία μεταξύ ΕΑΜ-ΕΔΕΣ στα εδάφη όπου κατοικεί η ελληνική μειονότητα. Το ΚΚΕ απ' την πλευρά του θα ανακαλέσει τον Κυργιάννη (Γιάνναρη) και θα στείλει στη θέση του νέα στελέχη (Ζιάγκο, Βαταβάνη, Ξεαρχο) (Δαλιάνης 2000: 110-113· Βοσι 2008: 150-151). Τη δυσaréσκεια της κεντρικής καθοδήγησης του ΚΚΑ με την πολιτική που ακολουθείται από τα τοπικά στελέχη αντικατοπτρίζει, κατά πάσα πιθανότητα, και η απόφαση να σταλεί ο ίδιος ο Λευτέρης Τάλλιος σε πολεμικές επιχειρήσεις μακριά από τον χώρο της μειονότητας.²¹ Τελικά, τον Απρίλιο του 1944, με επιστολή υπογεγραμμένη από τον ίδιο τον Ενβέρ Χότζα προς την Περιφερειακή Επιτροπή του ΚΚΑ Αργυροκάστρου ζητείται ο τερματισμός της παρουσίας των στελεχών του ΕΑΜ/ΚΚΕ στα τάγματα της μειονότητας. Ο τόνος είναι ευγενικός πλην σαφής:

Να ειδοποιηθούν οι Έλληνες αξιωματικοί που βρίσκονται στο μειονοτικό τάγμα ν' απομακρυνθούν από την Αλβανία. Πρέπει να λεχθεί σ' αυτούς με συντροφικό τρόπο ότι έχουν εκπληρώσει την αποστολή τους με τη συμβολή που έχουν δώσει στην κινητοποίηση του μειονοτικού πληθυσμού, στον αγώνα κατά των κατακτητών και των οργανώσεών τους. Να σταλεί από μέρους του Αρχηγείου της Ζώνης σας ένα γράμμα όπου ν' αναφέρεται αυτό το γεγονός και να εκφράσετε τα ευχαριστήρια για τη δραστηριότητα που έχουν δείξει στην κινητο-

20 Στις 16 Φεβρουαρίου, ο ίδιος ο Ζέρβας γράφει στο ημερολόγιό του πως λαμβάνει πληροφορίες από σύνδεσμο του ότι «δύο τάγματα ελθόντα εξ Αλβανίας» είναι έτοιμα να επιτεθούν στις δυνάμεις των ΕΟΕΑ (Θάνας & Τζούκας 2013: 439-440).

21 Εκεί θα χάσει και τη ζωή του, στα τέλη Μαρτίου, πέφτοντας νεκρός σε μάχη κοντά στο Μπεράτι απέναντι σε Γερμανούς και Μπαλλίστες. Η θεωρία ότι ο Τάλλιος δολοφονήθηκε από το ΚΚΑ μάλλον κινείται στη σφαίρα της συνωμοσίας, καθώς στην ίδια μάχη έπεσαν νεκροί και στελέχη αλβανικής καταγωγής. Άλλωστε, αποτελούσε πάγια τακτική των Αλβανών παρτιζάνων να στέλνουν στελέχη στην πρώτη γραμμή αντί της λογικής προφύλαξης που συνήθως υιοθετούσε ο ΕΛΑΣ. Μετά την απελευθέρωση της Αλβανίας, ο Τάλλιος ανακηρύχτηκε «εθνικός ήρωας» της χώρας (Κυργιάννης & Παπαδημητρίου 1982: 40).

ποίηση της μειονότητας και στη συναδέλφωση μεταξύ των δυο λαών.
(Δαλιάνης 2000: 115-116)

Η διοίκηση της 1ης Επιχειρησιακής Ζώνης, η οποία περιλαμβάνει τις μειονοτικές περιοχές, θα διαφωνήσει αρχικά με τη συγκεκριμένη οδηγία, επισημαίνοντας πως η ίδια έχει έλθει σε συμφωνία με το ΕΑΜ ώστε να περάσουν αλβανικά στελέχη στην Ελλάδα. Τα τελευταία αναμένεται να βοηθήσουν στην οργάνωση των Αλβανών Τσάμηδων στον ΕΛΑΣ.²² Εντούτοις, παρά τις ενστάσεις που διατυπώνονται, η κεντρική ηγεσία δεν θα μεταπειστεί και η διοίκηση της 1ης Επιχειρησιακής Ζώνης θα συμμορφωθεί με τη νέα οδηγία.²³ Πιο συγκεκριμένα η ΚΕ του ΚΚΑ θα ισχυριστεί ότι η ελληνική μειονότητα, αφού έλαβε βοήθεια από το ΕΑΜ/ΚΚΕ, ήταν πλέον έτοιμη να αναλάβει η ίδια τη στρατιωτική και πολιτική διοίκηση των ταγμάτων. Αργότερα, σε Απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής (15/5/1944), η Περιφερειακή Επιτροπή του ΚΚΑ Αργυροκάστρου θα δεχτεί κριτική για παρεκκλίσεις και έλλειψη λεπτότητας και προσοχής στη δουλειά της σε ένα τόσο ευαίσθητο θέμα όπως το μειονοτικό.²⁴

Για να ανευρεθούν τα πλήρη αίτια για την απόφαση του ΚΚΑ πρέπει να ληφθεί επιπλέον υπόψη ότι κατά τους μήνες Ιανουάριο και Φεβρουάριο, οι Αλβανοί εθνικιστές έρχονται σε συστηματικές επαφές με στελέχη του ΕΔΕΣ και φτάνουν μέχρι τη Θεσσαλονίκη και την Τουρκία για να προωθήσουν την ιδέα μιας συμμαχίας μεταξύ Μπαλλιστών και ΕΔΕΣ και μιας τριμερούς συμφωνίας Ελλάδας-Αλβανίας-Τουρκίας για μελλοντική συνομοσπονδία, με σκοπό την αναχαίτιση της κομμουνιστικής επιρροής (Βορί 2008: 152-153).²⁵ Την ίδια περίοδο, μέλη της βρετανικής αποστολής στην Αλβανία ενημερώνουν το στέλεχος του Balli Kombetar, Skënder Mυσο, ότι η οργάνωσή του πρέπει να στείλει ένα στέλεχος της στο Κάιρο για τον ίδιο λόγο (Μετα 2008: 41). Συνεπώς, η εξήγηση της στάσης της ηγεσίας του ΚΚΑ μάλλον πρέπει να αναζητηθεί και στις επιφυλάξεις της για την τύχη της Βορείου Ηπείρου και την επίδραση που θα μπορούσαν να έχουν πάνω στη μειονότητα οι συγκεκριμένες εξελίξεις.

22 Οι Γιάνναρης και Νάστος αναφέρονται σε μια δεύτερη συνάντηση μεταξύ της ηγεσίας των Αρχηγίων του 15ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ και του αντίστοιχου Αυλώνος-Αργυροκάστρου, στην οποία η ελληνική πλευρά ζητάει εκ νέου την αποστολή Τσάμηδων από την Αλβανία οι οποίοι θα βοηθήσουν στη συγκρότηση μειονοτικού τάγματος στην Ελλάδα, προτείνοντας, μάλιστα, να φέρουν ως σύμβολο το κόκκινο αστέρι και τον αετό (Νάστος [χ.χ.]: 371· Κυργιάννης & Παπαδημητρίου 1982: 42).

23 Ωστόσο, ο Νάστος θεωρεί ότι πρόκειται περί μιας μεγάλης χαμένης ευκαιρίας να τραβηχτεί ο τσάμκος πληθυσμός προς την πλευρά της Αντίστασης αφού η συντριπτική ήττα που υπέστησαν τον Φεβρουάριο του 1944 τα μικτά αλβανο-τσάμικα εθνικιστικά σώματα και η κοινή δράση Αλβανών και Ελλήνων μειονοτικών είχαν δημιουργήσει τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την αλλαγή ισορροπιών εντός της τσάμικης μειονότητας στην Ελλάδα (Νάστος [χ.χ.]: 215).

24 «Οι σύντροφοι του Αργυροκάστρου έχουν κάνει κάποια οργανωτικά λάθη που δεν θα πρέπει να επαναληφθούν. Έχουν επίσης πολιτικό χαρακτήρα, συνδέονται με το ζήτημα της ελληνικής μειονότητας. Επιτρέπουν το σχηματισμό κάποιων θεσμών εντελώς διαφορετικών από αυτών του μετώπου. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι σύντροφοι δεν καταλαβαίνουν το ζήτημα των εθνικοτήτων, ένα πολύ λεπτό ζήτημα που μπορεί να μας προκαλέσει μεγάλη ζημιά εάν δεν είμαστε σωστοί». (Dokumenta kryesore 1971: 273· Δαλιάνης 2000: 146)

25 Είναι ενδιαφέρον ότι το στέλεχος του Balli Kombetar, Dhimitër Fallo, το οποίο μεταβαίνει στη Θεσσαλονίκη και συνομιλεί με τον Χρυσόχοου, δέχεται να εξετάσει η κοινή ελληνο-αλβανική επιτροπή που έχει συσταθεί στα Τίρανα το ζήτημα της παραχώρησης της Βορείου Ηπείρου στην Ελλάδα, υπό την προϋπόθεση ότι η Ελλάδα θα στηρίξει την απόσπαση εδαφών με αλβανικό πληθυσμό από τη Γιουγκοσλαβία ως αντιστάθμισμα.

Σε κάθε περίπτωση, η εκδίωξη των στελεχών του ΕΑΜ από την περιοχή της μειονότητας θα προκαλέσει μια βραχύβια αναταραχή η οποία θα πλησιάσει τα όρια της ανταρσίας στα μειονοτικά τάγματα. Πιο συγκεκριμένα, μετά τη γνωστοποίηση της προαναφερθείσας απόφασης, αρκετοί αγωνιστές/τριες των μειονοτικών ταγμάτων θα εκδηλώσουν τη δυσαρέσκειά τους, εκφράζοντας παράλληλα την επιθυμία τους να περάσουν σε ελληνικό έδαφος και να συνεχίσουν τον αγώνα από τις τάξεις του 15ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ. Σε εκείνη τη συγκυρία θα είναι η σαφής άρνηση της περιφερειακής ηγεσίας του ΕΑΜ Ηπείρου και του 15ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ να υποθάψουν ή να ανεχτούν τέτοιες κινήσεις αλλά και η έγκαιρη καθυσυχαστική παρέμβαση της περιφερειακής επιτροπής ΚΚΑ Αργυροκάστρου – ενέργειες που θα κατευνάσουν τα πνεύματα.

Μετά από επιμονή ορισμένων μαχητών των μειονοτικών ταγμάτων θα πραγματοποιηθεί, στα τέλη Απριλίου, συνάντηση επί ελληνικού εδάφους με τον γραμματέα του Γραφείου Ηπείρου του ΕΑΜ, Ορφέα Βλαχόπουλο, μετά την οποία ξεκαθαρίζεται ότι η θέση των αγωνιστών της ελληνικής μειονότητας, σύμφωνα με την οδηγία Βελουχιώτη και τη γενική γραμμή της 3ης Διεθνούς, δε βρίσκεται στον ΕΛΑΣ αλλά στο πλάι των Αλβανών παρτιζάνων, ενώ πρωταρχικό μέλημα της μειονότητας είναι να κερδίσει την πλήρη εθνική ισοτιμία εντός του αλβανικού κράτους. Ο Βλαχόπουλος ξεκαθαρίζει στα στελέχη της μειονότητας που τον επισκέπτονται ότι όποιος περάσει τα σύνορα για να ενταχθεί στον ΕΛΑΣ θα συλληφθεί και θα δικαστεί (Νάστος [χ.χ.]: 217-218· Δαλιάνης 2000: 184· Ζάβαλης 2005: 63).

Σε Απόφαση του εθνικοαπελευθερωτικού συμβουλίου της περιφέρειας Αργυροκάστρου εν όψει του Συνεδρίου της Πρεμέτης, με το οποίο αναμένεται να συγκροτηθεί το πρώτο κυβερνητικό σώμα της ελεύθερης Αλβανίας, προβλέπεται το δικαίωμα της ελληνικής μειονότητας στην αυτοδιάθεση, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος της απόσπασης/αποχωρισμού μετά το τέλος του πολέμου (Δαλιάνης 2000: 180-181). Στο Συνέδριο της Πρεμέτης, το οποίο λαμβάνει χώρα στις 24 Μαΐου 1944, η ελληνική μειονότητα στέλνει 7 στους 186 αντιπροσώπους και εκλέγει δύο μέλη στο νέο κυβερνητικό σώμα, την Αντιφασιστική Εθνικοαπελευθερωτική Επιτροπή, εκ των οποίων τον έναν στη θέση του Υπουργού Δικαιοσύνης (Λευτέρης Οικονόμου ή Κονόμης). Ωστόσο, το Συνέδριο της Πρεμέτης δε λαμβάνει κάποια απόφαση σε σχέση με την τύχη της ελληνικής μειονότητας (Δαλιάνης 2000: 220-222· Νάστος [χ.χ.]: 227), αν και αναφέρεται στον στόχο της σύστασης μιας βαλκανικής ομοσπονδίας όπου θα μπορούν να λυθούν με δίκαιο τρόπο όλα τα συνοριακά και εθνικά ζητήματα (Luli 2017: 74-75).

Η διασυνοριακή και διεθνική συνεργασία κατά την τελευταία φάση του πολέμου

Οι αναταράξεις του Απριλίου και η αποχώρηση των ΕΑΜικών στελεχών από τον χώρο της μειονότητας δεν θα εμποδίσουν τη συνέχιση της διασυνοριακής συνεργασίας. Την περίοδο εκείνη λαμβάνουν χώρα εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των γερμανικών δυνάμεων, οι οποίες συνεπικουρούνται από μπαλλίστες. Στόχος τους είναι η περικύκλωση κι εξουδετέρωση των αλβανικών παρτιζάνικων τμημάτων και του 15ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ που δρουν στις μεθοριακές περιοχές. Απέναντι σε μια δύναμη 6.500 Γερμανών και Μπαλλιστών, οι δυνάμεις της Αντίστασης θα πα-

ρατάξουν περίπου 1.000 μαχητές/τριες από τα δύο μειονοτικά τάγματα «Θανάσης Ζήκος» και «Παντελής Μπότσαρης», τρία ακόμη αλβανικά τάγματα και μέρος των δυνάμεων του 15ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ. Μετά από μάχες που θα διαρκέσουν μία εβδομάδα (15-22/4/1944), οι παρτιζάνοι θα καταφέρουν να αποφύγουν την περικύκλωση και να βγουν σχεδόν αλώβητοι από τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, επιφέροντας και κατά τόπους πλήγματα στις επιτιθέμενες δυνάμεις. Στη διάρκεια των μαχών και των ελιγμών που πραγματοποιούν τα παρτιζάνικα τμήματα, θα βρεθούν αρκετές φορές στην άλλη πλευρά των συνόρων. Για παράδειγμα, το αλβανικό αντάρτικο νοσοκομείο που έδρευε στη Λεσινίτσα θα μεταφερθεί μαζί με 50 τραυματίες σε ελληνικό έδαφος και συγκεκριμένα στο χωριό Καστάνιανη. Χαρακτηριστικά δείγματα του πνεύματος αλληλεγγύης και αντίστασης που αναπτύσσεται, αποτελούν τόσο η ευχαριστήρια επιστολή του 3ου λόχου του 15ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ προς τους κατοίκους του μειονοτικού χωριού Κοσοβίτσα, οι οποίοι φέρονται να φιλοξένησαν τους Έλληνες αντάρτες «ξεπερνώντας ακόμα και τη μητρική στοργή», όσο και η μαρτυρία του διοικητή του 4ου Παρτιζάνικου Συγκροτήματος, Bexhet Memta, ο οποίος βλέπει μέσα από τις κοινές μάχες στα ίδια χαρακώματα να τίθενται τα θεμέλια της συναδέλφωσης των δύο λαών (Ζάβαλης 2005: 59· Νάστος [χ.χ.]: 169, 186, 189-190, 194-196· Δαλιάνης 2000: 216-217). Το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ θα λάβει ενημέρωση για τις γερμανικές επιχειρήσεις με τη σημείωση ότι: «Η επίθεση των Γερμανών συνεχίσθη επί επταήμερον αντιμετωπισθείσα ηρωικώς από συνεργαζόμενες αδελφικά δυνάμεις ΕΛΑΣ και Αλβανών Παρτιζάνων. Την 22αν Απριλίου κοινή αντεπίθεσιν των ανωτέρω τμημάτων ηνάγκασε τους Γερμανούς να συμπυκνωθούν εις τας βάσεις των με σοβαράς απωλείας»²⁶.

Εκτεταμένη συνεργασία μεταξύ δυνάμεων του ΕΛΑΣ και Αλβανών και Ελλήνων μειονοτικών Παρτιζάνων σημειώνεται και τον Ιούνιο του 1944 καταφέροντας να επιφέρει σοβαρά πλήγματα στις γερμανικές δυνάμεις. Για άλλη μια φορά Αλβανοί και μειονοτικοί παρτιζάνοι σημειώνουν τη θερμή υποδοχή που λάμβαναν από τον ΕΑΜικό κόσμο των Ιωαννίνων και της Θεσπρωτίας και το ισχυρό πνεύμα αδελφότητας και διεθνισμού που τους γέννησαν αυτές οι εμπειρίες (Ζάβαλης 2005: 95-98).

Τον Ιούνιο του 1944 δημιουργείται και το τρίτο ελληνικό-μειονοτικό τάγμα στην Αλβανία, το οποίο θα πάρει το όνομα του Λευτέρη Τάλλιου, που εν τω μεταξύ είχε πέσει νεκρός. Το τάγμα «Λευτέρης Τάλλιος» στρατολογεί μαχητές κυρίως από τα χωριά του Βούρκου και Ριζών και αργότερα και από την περιοχή της Δρόπολης. Σύντομα φτάνει τους 300 μαχητές/τριες και λαμβάνει μέρος σε σειρά επιχειρήσεων στην τελική φάση του πολέμου, όπως στην απελευθέρωση του Δελβίνου και των Αγίων Σαράντα (Δαλιάνης 2000: 223-226· Νάστος [χ.χ.]: 316-318, 320-322).

Την ίδια εποχή στην Ελλάδα, ο ΕΛΑΣ καταφέρνει να εκμεταλλευτεί τη ροή του πολέμου και να προσελκύσει έναν αριθμό Αλβανών-Τσάμηδων δημιουργώντας μια πιο σταθερή δομή που να τους συμπεριλαμβάνει. Πρόκειται για το μικτό τάγμα 4/15 «Αλί Ντεμή», όπου συμμετέχουν μερικές δεκάδες Αλβανοί-Τσάμηδες από την περιοχή των Φιλιατών Θεσπρωτίας. Το 4ο τάγμα του 15ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ θα φτάσει να αριθμεί έως και 460 μαχητές, εκ των οποίων δεν είναι

26 ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, Κουτί 493, Φ = 30/1/148.

γνωστός ο ακριβής αριθμός των Τσάμηδων (Kretsi 2002: 182). Παράλληλα, τον Ιούλιο του 1944 ιδρύεται η Αντιφασιστική Επιτροπή Τσαμουριάς ως συνεργαζόμενο σώμα με το ΕΑΜ και το ΛΑΝÇ, ενώ τον Ιούλιο επιτυγχάνεται συμφωνία της τοπικής ηγεσίας του ΕΑΜ με μουσουλμάνους Τσάμηδες της περιοχής Φιλιατών, σύμφωνα με την οποία οι τελευταίοι δεσμεύονται να παραδώσουν το Φιλιάτι στον ΕΛΑΣ, να του παράσχουν τρόφιμα και να τον βοηθήσουν, αν χρειαστεί, σε μάχες εναντίον του ΕΔΕΣ (Μαντά 2004: 189). Από τις καταγραφές του ημερολογίου του Ζέρβα προκύπτει ότι σε αρκετές περιπτώσεις το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1944 οι δυνάμεις του ΕΔΕΣ ήρθαν αντιμέτωπες με δυνάμεις του ΕΛΑΣ και «Τουρκαλβανών», τους οποίους διαχωρίζει από τους Αλβανούς παρτιζάνους τους οποίους χαρακτηρίζει ως «Τσέτα».²⁷ Επιπλέον στοιχεία για την προσπάθεια μιας πιο συστηματικής δουλειάς στην τσάμηκη μειονότητα προέρχονται από μια έκθεση του Συμβουλίου της ΕΠΟΝ Ηπείρου προς το Κεντρικό Συμβούλιο της οργάνωσης. Η έκθεση αφορά το δίμηνο από τα τέλη Απριλίου ως τα τέλη Ιουνίου και αναφέρεται στην απόσπαση στελέχους με αποκλειστικό καθήκον τη δουλειά στη μειονότητα στην περιοχή των Φιλιατών. Παρότι η προηγούμενη κακή κατάσταση της ΕΠΟΝ στην περιοχή έχει ξεπεραστεί, σύμφωνα με την έκθεση, και έχουν στηθεί γερές οργανωτικές βάσεις, το Κεντρικό Συμβούλιο ενημερώνεται ότι ακόμα δεν υπάρχουν θετικές αναφορές όσον αφορά τη δουλειά στη μειονότητα.²⁸

Η δουλειά της στρατολόγησης Τσάμηδων από τον ΕΛΑΣ διακόπτεται όταν οι εκκαθαρίσεις του ΕΔΕΣ απέναντι στην αλβανο-τσάμηκη μειονότητα της Θεσπρωτίας δημιουργούν κύμα προσφύγων προς την Αλβανία. Η ευρύτερη περιοχή Φιλιατίου που αποτελεί τη μοναδική περιοχή των Τσάμηδων όπου το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ διατηρεί ερείσματα, καταλαμβάνεται ολόκληρη ως τα τέλη Σεπτεμβρίου από τον ΕΔΕΣ, οι δυνάμεις του οποίου διαπράττουν συγερρά εγκλήματα επί δικαίων και αδικών. Τον Σεπτέμβριο του 1944, μάλιστα, το γραφείο Ηπείρου του ΕΑΜ λαμβάνει αίτημα από το ΚΚΑ με το οποίο ζητείται η έγκριση των ΕΑΜ/ΚΚΕ για στρατολόγηση των προσφύγων από την ελληνική Τσαμουριά στον εθνικοαπελευθερωτικό στρατό της Αλβανίας. Η απάντηση από τον γραμματέα Ηπείρου του ΕΑΜ, Ορφέα Βλαχόπουλο, είναι αρνητική. Σύμφωνα με την ΕΑΜική λογική, οι Τσάμηδες, ως Έλληνες πολίτες, πρέπει να καταταγούν στην ελληνική Αντίσταση και να αγωνιστούν για εθνική ιστιμία και πλήρη δικαιώματα μέσα από τις τάξεις του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Ο Βλαχόπουλος κρούει τον κώδωνα του κινδύνου ότι αν εφαρμοστεί η αλβανική πρόταση, τότε μπορεί να δημιουργηθούν ανάλογες τάσεις προσχώρησης στον ΕΛΑΣ στην ελληνική μειονότητα της Αλβανίας, ενώ έχουν γίνει σημαντικά βήματα ένταξης της ελληνικής μειονότητας στον αλβανικό εθνικοαπελευθερωτικό στρατό.²⁹ Επιπλέον, ο

27 Για παράδειγμα, στις 10 Σεπτεμβρίου ο Ζέρβας γράφει: «Η 8η Μεραρχία αναφέρει ότι οι ΕΑΜίτες, εν συνεργασία με την Τσέταν και τους Τουρκαλβανούς, επετέθησαν καθ' όλην την ημέραν χθες και εκ τριών διαφορετικών κατευθύνσεων κατά των δυνάμεών μας του 26ου Συντάγματος Πεζικού. Έσχομεν ένα νεκρόν και τραυματίας. Το 26ον ηναγκάσθη συμπτυχθή ελαφρώς. Διεμαρτυρήθημεν εντόνως». (Θάνας & Τζούκας 2013: 597, 601, 603).

28 ΑΣΚΙ, Αρχείο Κ.Σ. ΕΠΟΝ, Α118.

29 Είναι ενδιαφέρον ότι εδώ ο Βλαχόπουλος κάνει αναφορά στη «σωβινιστική πολιτική» του πρώην απεσταλμένου του ΕΑΜ στην ελληνική μειονότητα, Μίλτου Κυργιάννη (Αλέξη Γιάνναρη), ο οποίος έστρεψε τη μειονότητα προς την Ελλάδα αντί να προωθήσει την ένταξή της στον αλβανικό εθνικοαπελευθερωτικό στρατό. Φαίνεται πως η ηγεσία του ΕΑΜ είχε αποδεχτεί πλήρως την κριτική του ΚΚΑ στο συγκεκριμένο ζήτημα. Γι' αυτό άλλωστε είχε προχωρήσει αδιαμαρτύρητα στην ανάκληση του Γιάνναρη.

Βλαχόπουλος υπογραμμίζει το γεγονός της επίθεσης που δέχεται ο ΕΛΑΣ από τις δυνάμεις του ΕΔΕΣ και των Γερμανών, επισημαίνοντας πως η στρατολόγηση των Τσάμηδων στον αλβανικό στρατό θα έδινε άπλετα επιχειρήματα στον Ζέρβα για να συνεχίσει την πολιτική των εκκαθαρίσεων. Τέλος, καλεί το αλβανικό κόμμα να χρησιμοποιήσει το κύρος του για να πείσει τους Τσάμηδες να συστρατευτούν με τον ΕΛΑΣ σε αυτή την κρίσιμη στιγμή, ώστε να πετύχουν την επανεγκατάσταση στα χωριά τους και την τιμωρία των εγκληματιών.³⁰

Όντως, η περίοδος Σεπτεμβρίου-Οκτωβρίου φέρνει μαζικές εντάξεις Τσάμηδων στον ΕΛΑΣ, με τον αριθμό τους να υπολογίζεται μεταξύ 300 και 500 ατόμων (Μαντά 2004: 200-201). Ωστόσο, μετά την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων, ο μόνος αντίπαλος του ΕΛΑΣ στην περιοχή είναι οι δυνάμεις του ΕΔΕΣ. Η κατάσταση στην Ήπειρο είναι περίπλοκη, με τον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ να διεκδικούν τον έλεγχο περιοχών στα ελληνο-αλβανικά σύνορα. Μια περίεργη διατύπωση κατά τις διαπραγματεύσεις της Καζέρτας θα δημιουργήσει μια επιπλέον περιπλοκή με κέντρο το μικτό τάγμα 4/15 του ΕΛΑΣ. Στις 13 Οκτωβρίου ο Ναπολέον Ζέρβας σημειώνει στο ημερολόγιό του πως μια μικτή δύναμη του ΕΛΑΣ, αποτελούμενη από 30 Έλληνες και 10 τσέτες (Αλβανούς), κατέλαβε τη Σαγιαδά, περιοχή που θεωρεί ότι ανήκει στη δικαιοδοσία του ΕΔΕΣ και κατά συνέπεια δίνει εντολή να εγκαταληφθεί από τους ΕΛΑΣίτες ειδικά να καταληφθεί βίαια (Θάνας & Τζούκας 2013: 620). Εν τω μεταξύ, οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ διατάσσονται να αποχωρήσουν από την κεντρική ηγεσία, γεγονός που δημιουργεί δυσαρέσκεια στην τοπική καθοδήγηση. Με επιστολή του προς το Πολιτικό Γραφείο της ΚΕ του ΚΚΕ, στις 14 Οκτωβρίου 1944, ο γραμματέας του Γραφείου Περιοχής Ηπείρου του ΚΚΕ, Ορφέας Βλαχόπουλος, διαμαρτύρεται έντονα, καθώς θεωρεί πως η ηγεσία του ΕΛΑΣ/ΚΚΕ παραδίδει μια περιοχή, η οποία ήταν αρχικά υπό τον έλεγχο του ΕΛΑΣ, στις δυνάμεις του ΕΔΕΣ. Ο λόγος που αυτό συμβαίνει είναι διότι στην τελευταία οδηγία που υπογράφει το Γενικό Στρατηγείο, η περιοχή βορείως του Καλαμά και δυτικώς της γραμμής Μονή Παναγιάς – Πόβλας – Αγίων Πάντων – Λιμπόβου – Μαλουνίου, εμφανίζεται να ανήκει στους «Τουρκαλβανούς παρτιζάνους». Ενώ, όμως, πρόκειται για το μικτό 4/15 τάγμα του 15ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ, στην οδηγία η δύναμη αυτή δεν εμφανίζεται ως τμήμα του ΕΛΑΣ, αλλά ως κάτι αυτόνομο. Με βάση αυτή την ασάφεια, όπως υποστηρίζει ο Βλαχόπουλος, οι δυνάμεις του ΕΔΕΣ κατέλαβαν την περιοχή μέχρι τα ελληνο-αλβανικά σύνορα καλύπτοντας τα εγκλήματά τους.³¹

Όσον αφορά τη συμμετοχή της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας στο τελικό στάδιο του πολέμου, το μεγαλύτερο μέρος των τριών μειονοτικών ταγμάτων («Ζήκος», «Μπότσαρης» και «Τάλλιος») θα ενσωματωθεί κυρίως σε δύο μεραρχίες του αλβανικού εθνικοαπελευθερωτικού στρατού και θα συμβάλει στην απελευθέ-

30 ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, Κουτί 417, Φ = 24/1α (26/9/1944).

31 «Μας κάνει κατάπληξη πώς το τάγμα του 15 Συν/τος του ΕΛΑΣ που αποτελείται από Έλληνες υπήκοους που μέσα σ' αυτούς είναι και της τσάμικης μειονότητας πάλι Έλληνες υπήκοοι ονομάστηκε «Τουρκαλβανοί Παρτιζάνοι» κι αναγνωρίστηκε σαν μια ξεχωριστή δύναμη και του καθορίστηκε ξεχωριστή εδαφική περιοχή (που πάλι είναι θρονιασμένα τα Εδεσίτικα τμήματα) ενώ το Τάγμα αυτό που είναι οργανικό τάγμα του 15 Συν/τος είναι έξω απ' την αναφερόμενη στη διαταγή 9856 εδαφική περιοχή. Εδώ πρόκειται για σοβαρή παρεξήγηση που έδωσε το δικαίωμα στον ΕΔΕΣ να αλωνίσει στο Φιλιάτι και την Τσαμουργιά και να σκεπάσει όλα τα στυγερά του εγκλήματά». (βλ. ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, Κουτί 417, Φ = 24/1/18)

ρωση μεγάλων πόλεων της κεντρικής και βόρειας Αλβανίας, συμπεριλαμβανομένων και των πολυήμερων μαχών για την απελευθέρωση των Τιράνων.³² Ένα τμήμα τους θα περάσει σε γιουγκοσλαβικό έδαφος, συνδράμοντας τους Γιουγκοσλάβους παρτιζάνους σε μάχες εναντίον των Γερμανών μέχρι τα σύνορα Μαυροβουνίου – Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Αργότερα, με την αναδιοργάνωση του παρτιζάνικου στρατού και τη μετατροπή του σε εθνικό, θα πάψουν να υφίστανται ως ξεχωριστά τμήματα. Συνολικά υπολογίζεται ότι περίπου 1.500 Έλληνες της Αλβανίας πολέμησαν στις τάξεις του απελευθερωτικού στρατού, ενώ 140 έχασαν τη ζωή τους στις μάχες με τις φασιστικές δυνάμεις και τους συνεργάτες τους. Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει και στην περίπτωση μερικών δεκάδων Κερκυραίων που εντάχθηκαν στα μικτά ή καθαρά μειονοτικά τάγματα της νοτίου Αλβανίας. Πρόκειται συνήθως για δραπέτες φυλακών ή καταδικασμένους αντιστασιακούς οι οποίοι διέσχισαν τη θάλασσα και περνούσαν σε αλβανικό έδαφος, συνήθως με στόχο να καταταγούν στον ΕΛΑΣ Ηπείρου. Αρκετοί εξ αυτών, όμως, επέλεξαν να παραμείνουν και να πολεμήσουν σε αλβανικό έδαφος μέχρι το τέλος του πολέμου. Μάλιστα, ένας αριθμός παρέμεινε και έζησε στην Αλβανία την υπόλοιπη ζωή του (Ζάβαλης 2005: 65-66· Νάστος [χ.χ.]: 328).

Είναι γεγονός πως ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας κινητοποιήθηκε στον αντιφασιστικό αγώνα υπό το όραμα της μελλοντικής άσκησης του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης και ένωσης με την Ελλάδα. Ωστόσο, ειδικά μετά τις Συμφωνίες Λιβάνου-Καζέρτας και την αύξηση της βρετανικής επιρροής στην Ελλάδα, αλλά και την εκδίωξη του αλβανικού-τσάμικου πληθυσμού από τη Θεσπρωτία, η ηγεσία του αλβανικού ΚΚ δε δείχνει διατεθειμένη να διατηρήσει ένα σύνθημα που δημιουργεί κινδύνους μονομερούς απώλειας εδαφών προς μια χώρα, η κυβέρνηση εθνικής ενότητας της οποίας εγείρει ζητήματα για τα βόρεια σύνορα της χώρας. Στη νέα αυτή φάση, το όριο για το ΚΚΑ φαίνεται να μπαίνει στην άρνηση οποιασδήποτε σκέψης για τοπικό δημοψήφισμα που θα οδηγούσε στην άσκηση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης από την ελληνική μειονότητα. Αν και στις αρχές Νοεμβρίου η ηγεσία του ΛΑΝÇ, σε επαφές της με τους Συμμάχους, φέρεται να είναι διατεθειμένη να παραχωρήσει μέχρι και τοπική αυτονομία στην ελληνική μειονότητα κατόπιν αιτήματος της τελευταίας, όσο περνούν οι μέρες οι διαθέσεις στα ανώτερα κλιμάκια του ΚΚΑ αλλάζουν (Ντάγιος 2019: 77).

Στη 2η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ που πραγματοποιείται στο Μπεράτι μεταξύ 23-27 Νοεμβρίου 1944, η εισήγηση του Ενβέρ Χότζα εντοπίζει σημαντικά προβλήματα και πιθανούς κινδύνους σχετικά με την ελληνική μειονότητα. Στις τάξεις της τελευταίας, σύμφωνα με τον Χότζα, έχει λανθασμένα καλλιεργηθεί με ιδιαίτερη ένταση το ζήτημα του δημοψηφίσματος και της αυτοδιάθεσης, γεγονός για το οποίο ευθύνονται τόσο οι απεσταλμένοι του ΕΑΜ στο διάστημα 1943-44 όσο και λάθη της περιφερειακής επιτροπής του ΚΚΑ. Συνολικά, ο γενικός γραμματέας του ΚΚΑ θεωρεί ότι η παράδοση του ζητήματος της πολιτικοστρατιωτικής οργάνωσης της μειονότητας σε Έλληνες απεσταλμένους του ΕΑΜ ενίσχυσε τα φιλο-Ελλαδικά εθνικά αισθήματα στη μειονότητα, ενώ εμπόδισε την εξάπλωση της επιρροής του

32 Ο Ζάβαλης, ο οποίος πολέμησε για την απελευθέρωση των Τιράνων, περιγράφει τους Έλληνες μειονοτικούς και τους Αλβανούς παρτιζάνους να τραγουδούν και να χορεύουν από κοινού ελληνικά αντάρτικα και παραδοσιακά τραγούδια (Ζάβαλης 2005: 143-144).

ΚΚΑ, το οποίο δυσκολεύτηκε να εντάξει μειονοτικούς. Τέλος, ο Χότζα επισημαίνει ότι από τη στιγμή που οι προοπτικές για τη δημοκρατία στην Ελλάδα δεν είναι καλές και η ελληνική κυβέρνηση διατυπώνει το αίτημα προσάρτησης της Βορείου Ηπείρου, το αλβανικό κράτος μπορεί κάλλιστα να βρεθεί προ δυσάρεστων γεγονότων. Αυτό που προτείνει ο Χότζα ως λύση, είναι με συστηματική πολιτική δουλειά στη μειονότητα να βοηθηθεί η τελευταία να δει ότι αυτό που πρέπει να προτάξει είναι τα «πολιτικά σύνορα» σε σχέση με τα εθνικά, καθώς η παραμονή της στην Αλβανία θα της εξασφαλίσει μια καλύτερη τύχη σε σχέση με την επιλογή ένωσης με την Ελλάδα. Κεντρικό σύνθημα της μειονοτικής πολιτικής του ΚΚΑ γίνεται τώρα η υπόσχεση για εθνική ισοτιμία και δημοκρατικά δικαιώματα εντός του αλβανικού κράτους (Βοζι 2009: 84-86). Με αυτή την πολιτική λογική (πλήρης ισοτιμία, δημοκρατικά δικαιώματα, φιλικές σχέσεις με το ελληνικό κράτος) θα χαιρετίσει ο Ενβέρ Χότζα την ελληνική μειονότητα την επομένη (29/11) κατά τον λόγο του στον εορτασμό για την απελευθέρωση των Τιράνων, εκθειάζοντας επιπλέον την προσφορά και τους αγώνες της στον εθνοαπελευθερωτικό πόλεμο (Δαλιάνης 2000: 235).

Οι τελευταίες πρωτοβουλίες ελληνο-αλβανικής συνεργασίας μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων και των αντίστοιχων κομμουνιστικών κομμάτων θα σημειωθούν τον Δεκέμβριο του 1944.³³ Τσάμικα ή αλβανικά τμήματα συμμετέχουν στην επίθεση του ΕΛΑΣ εναντίον των θέσεων του ΕΔΕΣ στο τρίτο εικοσαήμερο του Δεκεμβρίου (Θάνας & Τζούκας 2013: 662, 671, 678), ενώ μετά την εκδίωξη των δυνάμεων του Ζέρβα, τρεις έως πέντε χιλιάδες Τσάμηδες πρόσφυγες επιστρέφουν στην περιοχή του Φιλιατίου μετά από συμφωνία ΚΚΕ-ΚΚΑ όπου και παραμένουν μέχρι τον Μάρτιο του 1945 και την επάνοδο των δυνάμεων του ΕΔΕΣ μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας (Μαντά 2004: 203-204).

Μια προσπάθεια σύντομης αποτίμησης

Συνολικά, η αντίληψη των δύο κομμουνιστικών κομμάτων για την ανάγκη διασυννοριακής πολιτικοστρατιωτικής συνεργασίας μεταξύ των αντιστασιακών κινημάτων με την ενεργή εμπλοκή των μειονοτήτων στον αγώνα αποδείχτηκε ορθή από την άποψη της ενίσχυσης των δυνάμεων της αντιφασιστικής αντίστασης και της αποδυνάμωσης του στρατοπέδου της συνεργασίας με τις Κατοχικές δυνάμεις. Η συνεργασία αυτή απέδωσε σημαντικούς καρπούς, υποχρεώνοντας τις κατοχικές δυνάμεις σε αυξημένες απώλειες και δέσμευση δυνάμεων για εκκαθαριστικές επιχειρήσεις. Παράλληλα, απελευθερώθηκε μια πολιτική δυναμική που έφτασε να περιγράφει ένα διαφορετικό μέλλον, φιλίας και συνεργασίας μεταξύ των δύο κρατών, στο οποίο η τύχη των μειονοτήτων θα άλλαζε σημαντικά σε σχέση με το

33 Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι μετά την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων από τον αλβανικό νότο, δυνάμεις του Balli Kombetar και σημαντικά στελέχη, τα οποία συνεργάστηκαν ανοιχτά με τις κατοχικές Αρχές και οργάνωσαν επιθέσεις εναντίον των δυνάμεων της Αντίστασης και χωριών της ελληνικής μειονότητας, κατέφυγαν στην Ελλάδα και συνεργάστηκαν με τις δυνάμεις του ΕΔΕΣ. Πρόκειται για τους Χακί Ρουσίτι, Χακί Σιέχο και Αλί Νεβίτσα, οι οποίοι, όπως καταγγέλλει η ΕΑΜική παράταξη, εμφανίζονται μαζί με διοικητές του ΕΔΕΣ τρομοκρατώντας τον ΕΑΜικό πληθυσμό της Θεσπρωτίας (βλ. Έκθεση του Γραφείου Περιοχής Ηπείρου του ΚΚΕ προς το Πολιτικό Γραφείο με ημερομηνία 6/12/1944: ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, Κουτί 417, Φ = 24/1/31).

παρελθόν των εθνικών ανταγωνισμών. Οι τελευταίοι, φυσικά, δεν κατορθώθηκε να εξαλειφθούν αφού τροφοδοτούνταν από τις κατοχικές δυνάμεις αλλά και τα εθνικιστικά ένοπλα σώματα των δύο κρατών. Ιδιαίτερα στην περιοχή της Τσαμουριάς/Ηπείρου, οι εθνικοί ανταγωνισμοί κυριάρχησαν με τραγικά αποτελέσματα, σε αντίθεση με τη Βόρεια Ήπειρο/Νότια Αλβανία όπου η προσέλκυση της πλειοψηφίας της μειονότητας στην αντιφασιστική Αντίσταση συνέβαλλε στη βελτίωση της θέσης της τελευταίας και την αποφυγή μαζικών εθνοκαθάρσεων. Πρόκειται για επιβεβαίωση της στάσης των ΕΑΜ – ΛΑΝÇ, σύμφωνα με την οποία η συμμετοχή στο πλάι των αντιστασιακών κινημάτων και όχι η ουδετερότητα θα εξασφάλιζαν τη μελλοντική ισοτιμία και τα δημοκρατικά δικαιώματα των μειονοτήτων.

Τα κομμουνιστικά κόμματα που ουσιαστικά ήταν υπεύθυνα για τη χάραξη της μειονοτικής πολιτικής αλλά και τη λογική της διασυννοριακής, διεθνικής συνεργασίας, φάνηκαν έτοιμα να δοκιμάσουν ποικίλες τακτικές και να πειραματιστούν ιδιαίτερα όσον αφορά την προσέλκυση των μειονοτήτων. Η ιδεολογία τους αλλά κι η τόλμη τους, τους επέτρεψε να έχουν σημαντικά αποτελέσματα, τα οποία δεν κατάφερε να έχει ούτε η βρετανική πλευρά ούτε οι εθνικιστικές δυνάμεις. Ωστόσο, οι αμφιταλαντεύσεις γύρω από την πολιτική των συμμαχιών και τη στάση απέναντι στις ανταγωνιστικές δυνάμεις, η απουσία ενός κοινού καθοδηγητικού κέντρου, αλλά και η επιβίωση όψεων της εθνικής καχυποψίας ευθύνονται για μέρος των δυσκολιών που αντιμετώπισαν. Η αδυναμία τους να απαντήσουν ενιαία και σταθερά στα μειονοτικά ζητήματα και την προοπτική των Βαλκανίων σε συνδυασμό με τις αντικειμενικές δυσκολίες που συναντούσαν, λόγω της ισχυρής παρουσίας του εθνικισμού στην περιοχή, δεν τους επέτρεψαν να ολοκληρώσουν την πολιτική τους ατζέντα, πέρα από την εκπλήρωση των στρατιωτικών, αντιφασιστικών τους καθηκόντων. Σε κάθε περίπτωση, το παράδειγμα της ελληνο-αλβανικής διασυννοριακής, αντιφασιστικής συνεργασίας αποτελεί σημαντική πλευρά της ιστορίας της εποχής και χρήσιμο πεδίο ιστορικής και πολιτικής έρευνας.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Δαλιάνης Μ. 2000. *Η εθνική αντίσταση της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία (1940-1944)*, Αθήνα: Ιωλκός.

Ζάβαλης Κ. 2005. *Πολεμικό οδοιπορικό ενός αγωνιστή*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Ζιάγκος Ν. 1978α. *Αγγλικός ιμπεριαλισμός και εθνική αντίσταση 1940-1945*, Τόμ. 1, Αθήνα: [χ.ε.].

Ζιάγκος Ν. 1978β. *Αγγλικός ιμπεριαλισμός και εθνική αντίσταση 1940-1945*, Τόμ. 2, Αθήνα: [χ.ε.].

Θάνας Δ. & Τζούκας Β. (επιμ.) 2013. *Ημερολόγιο στρατηγού Ναπολέοντα Ζέρβα, 1942-1945*, Αθήνα: Ωκεανίδα.

Κυργιάννης Μ. & Παπαδημητρίου Π. 1982. *Η αντιφασιστική οργάνωση της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία 1943-44*, Αθήνα: Δωδώνη.

Κωστούλας Κ. 2013. *Κατοχικές Ιστορίες Πωγωνίου*, Αθήνα: 3Ε Ελίκρανον.

Μαντά Ε. 2004. *Οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες της Ηπείρου (1923-2000)*, Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ.

Νάστος Β. [χ.χ.]. *Το ΕΑΜ των Ελλήνων της Αλβανίας. Ο αγώνας των Ελλήνων της Αλβανίας ενάντια στους Ιταλούς-Γερμανούς κατακτητές, 1942-1945. Αναμνήσεις από την αντίσταση*, Θεσσαλονίκη: [χ.ε.].

Ντάγιος Σ. 2019. *Νίκος Ζαχαριάδης – Ενβέρ Χότζα. Συνεργασία και μουσικές συμφωνίες του ΚΚΕ με την Αλβανία 1943-1974*, Θεσσαλονίκη: Literatus.

Σαράφης Σ. 1980. *Ο ΕΛΑΣ*, Αθήνα: Επικαιρότητα.

Χατζής Θ. 1983. *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, Τόμ. 2, Αθήνα: Δωρικός.

Ξενόγλωσση

Hoxha I. D. 2013. «Si i refuzuan Grekët partizanët çamë gjatë Luftës II Botërore», *Metropol*, 2 Φεβρουαρίου 16-17.

Kretsi G. 2002. «The ‘Secret’ past of the Greek-Albanian borderlands. Cham muslim Albanians: Perspectives on a conflict over historical accountability and current rights», *Ethnologia Balkanica* 6: 171-195.»

Luli E. 2017. *Projekti i Federatës Ballkanike dhe Shqipëria 1945-1948*, Τίρανα: Πανεπιστήμιο Τιράνων (διδακτορική διατριβή).

Meta B. 2008. «Albania in the projects for a Balkan federation in the mid xx century», *Studia Albanica* 1: 41-65.

Tsoutsoumpis S. 2015. «Violence, resistance and collaboration in a Greek borderland: the case of the muslim Chams of Epirus», *Qualestoria* 2: 119-138.

Αρχειακές Πηγές

- Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ).

Αρχείο ΚΚΕ, Κουτιά 417, 493, 496.

Αρχείο Κ.Σ. ΕΠΟΝ.

- ΔΙΣ/ΓΕΣ (συλλογικό) 1998, Αρχεία Εθνικής Αντίστασης (1941-1944), Τόμ. 3, Αθήνα: ΔΙΣ/ΓΕΣ.

- Partia e Punës së Shqipërisë. Komiteti Qëndror (συλλογικό) 1971, Dokumenta kryesore të Partisë së Punës të Shqipërisë, Τόμ. 1, Τίρανα: Instituti i Studimeve Marksiste-Leniniste pranë KQ të PPSH.

Στα ελληνικά η λέξη «κρίση» συμπεκνώνει τουλάχιστον δύο μεγάλες κατηγορίες νοημάτων. Αφενός, παραπέμπει στις έννοιες της απόφασης, της άποψης ή της γνώμης και, σε στενή συνάφεια με αυτές, στις έννοιες της κριτικής, της αξιολόγησης και της δίκης. Έτσι κάποιος/ου η «κρίση» μπορεί, παραδείγματος χάρη, να επηρεαστεί από την υπερβολική χρήση αλκοόλ· οι δικαστικοί, οι δημόσιοι υπάλληλοι αλλά και τα επιστημονικά άρθρα περνάνε από «κρίση». Αφετέρου, παραπέμπει στις καταστάσεις εκείνες, στις οποίες η αναπαραγωγή της προηγούμενης, της κανονικής ή ομαλής συνθήκης είναι δύσκολη ή αδύνατη. Έτσι, για παράδειγμα, κάνουμε λόγο για «κρίση» άσθματος όταν το αναπνευστικό σύστημα δεν λειτουργεί κανονικά ή για οικονομική «κρίση» όταν το οικονομικό σύστημα δεν αναπαράγει ομαλά τον εαυτό του.

Η πρώτη σημασία προκύπτει από το αρχαιοελληνικό ρήμα «κρίνω», το οποίο αρχικά σήμαινε «διαχωρίζω», αλλά αρκετά νωρίς (στα ομηρικά χρόνια), επίσης, «αποφασίζω». Η δεύτερη σημασία, η οποία είναι και μεταφορική, προκύπτει –σύμφωνα με τους περισσότερους λεξικογράφους– ως μεταφραστικό δάνειο ή αντιδάνειο από τα λατινικά ή τις λατινογενείς γλώσσες. Η «κρίση» έγινε crisis (λατ., αγγλ. & ισπ.), crise (γαλλ.) και crisi (ιταλ.) και κατόπιν «κρίση». Με αυτό τον τρόπο, ενώ τα λατινικά, οι λατινογενείς γλώσσες και τα αγγλικά έχουν δύο όρους για να αποτυπώνουν τις δύο διαφορετικές οικογένειες σημασιών (iudicium, judgement, judgement, juicio, giudizio για την «κρίση» και crisis, crise, crisi για την «κρίση»), τα ελληνικά περιορίζονται σε μία και μόνη λέξη, την *κρίση*.

Κατά ενδιαφέροντα τρόπο, ήδη από τα αρχαία ελληνικά, μπορούμε να ανιχνεύσουμε κάποιες χρήσεις της λέξης, οι οποίες συμπεκνώνουν και τις δύο σημασίες. Έτσι, η «κρίσις» μπορεί να σημαίνει το κρίσιμο σημείο μιας αρρώστιας, το σημείο όπου “αποφασίζεται” η τύχη της ζωής του ασθενούς. Επίσης, κατά ενδιαφέροντα τρόπο, η φιλοσοφία, σε ανεξάρτητους μεταξύ τους κλάδους, έχει φέρει κοντά τις δύο σημασίες, οι οποίες συμπεκνώνονται στη μία και μοναδική ελληνική λέξη. Για παράδειγμα, στη φιλοσοφία και την ιστοριογραφία της επιστήμης η κρίση σηματοδοτεί μια κατάσταση, κατά την οποία το κυρίαρχο Παράδειγμα αδυνατεί να αναπαραγάγει ομαλά την κυριαρχία του εξαιτίας μιας πλειάδας εμπειρικών ανωμαλιών. Η κατάσταση αυτή, παράλληλα, ωθεί στην όξυνση της κριτικής και στην ανάληψη μιας σειράς αποφάσεων ή αξιολογήσεων, οι οποίες δεν ήταν διαθέσιμες στο παρελθόν. Αντίστοιχα, αλλά με αρκετές διαφορές, στον χώρο της πρακτικής φιλοσοφίας, η έννοια της κρίσης σηματοδοτεί την απουσία εγκαθιδρυμένων κριτηρίων για την ανάληψη και τη νοηματοδότηση μιας πράξης – κατάσταση η οποία αναγκαία ωθεί στην κριτική και την απόφαση.

Μοιάζει, λοιπόν, η κρίση όντως «να γεννά ευκαιρίες», όχι όμως αυτές που εννοούν οι επιτήδειοι της αναπαραγωγής της υπάρχουσας κατάστασης. Η “κρίση” επισύρει ‘κρίση’. *Κρίση* λοιπόν...

«Δεν υπάρχει βασιλική οδός για την
επιστήμη, και στις φωτεινές κορυφές της
μπορεί να φτάσουν μόνον όσοι δεν
φοβούνται τον κόπο να διασχίσουν τα
δύσβατα μονοπάτια της».

Κ. ΜΑΡΞ

